جیهانێکی تر دەبینم، چونکە هونەرمەند هەموو ڕێگاکانی بەکراوەیی بۆ جێهێشتووین: سەرەتایەکی بۆ لێوەهاتنە ناوەوەی تابلۆکەی دەستنیشان نەکردووە. بینەر دەتوانێ هەروەکو ماسی و پەرییەکان، کە لە هەر چوارلاوە دێنە ناوەوە، بێتە ناوەوە. ناو دەریا، لەو شوێنەی نومایشی دزرانی خواوەندی ڕووناکایی تێدا پێشان دەدرێ. ئەم بێ سنوورییە، ئەم ئازادی بەخشینە بەکاری هونەری و ڕووبەری ڕەنگەکان، بینەر ناچار دەکا لە تەماشاکردنی تابلۆکەدا هیچ سنوورێک بۆ خۆی دانەنێ، لە خەیاڵکردنەوەدا ئازاد بێ..

***

ئەی بوودای مەزن، ئامۆژگاریمان بکە، لە گەیشتنە کەنارا؛ کەشتییەکانمان تەنیا تووڕدەین، یاخود چرایەکیان تیا داگیرسێنین و بەرەو دەریا و وێڵی چارەنووسی خۆیانیان بکەین؟

***

لەگەڵ ئەوەدا ژیانی خوای ڕۆشنایی لەمەترسیدایە و قیژەی نەهەنگەکان و خوورە و ڕاچڵەکانی ئاوی دوای خۆتاودانی گیانەوەران بەئاشکرا دەبیسرێ. کەچی دەبینم خوای جوانی و تەبایی لەشێوەی پەرییەکی پرچ خاودا. بوودا ئاسا وەک جڵەو لە دەستی هەموو بووێک، ئارام و لەسەرخۆ دەڕوانێتە ناوەڕاستی بازنەی کەمال. ئەو بازنەیەی لە ترس و خۆشەویستی و مەرگ خاڵی نییە و باشترین ڕێگاش بۆ تێگەیشتن لەم هاوسەنگییە، ڕێگای ئارامی و تەباییە. ڕۆحی دابەشبووی ئەم چاودێریکەرە ئارامگرتووە بەسەرجەمی تابلۆکەدا بڵاوبۆتەوە، بەڵام شێوەی دانیشتنەکە، هەمان دانیشتنی پارسەنگ گرتووی بوودایییە. بوودایەک کە لە پاڵ درەختی ئارامی و مەعریفەتەوە دەڕوانێ.

پرسیار لە خۆم دەکەم: ئایا پەیوەندی هونەرمەند بەم پلەی مانایەوە چییە کە بەئاشکرا لە کارە هونەرییەکەیدا دیارە؟ ئایا ڕۆحی سەرگەشتە وێڵی هونەرمەند دوا سەرچاوەی ئەم بەرهەمە نییە؟

هاینەسن تەنیای نێو کەشتی ڕەنگ، دەسەڵاتێکی سەراپاگیری وامان پێشان دەدا کە دەلالەت لە بینینێک بکا لە ناخەوە بۆ تەنکایی و لەهەر چوار لاوە بۆ مەرکەز، بۆ ئەوەی ڕۆحی چاودێریکەرانەمان بەهۆی ڕەمزی ڕەنگەکانەوە پێبناسێنێ و لەم ڕێگەیەشەوە ئارامی و تەبایی بگەڕێتەوە بۆ ڕۆحی پەشێومان. هونەرمەند نایەوێ داگیرمان بکا. بەڵکو ناچار بەبیرکردنەوەمان دەکا. نایەوێ خۆمان لێ بشارێتەوە، بەڵکو هەمیشە وەک خودێکی ئاگا ئامادەیە و لە دوای هەموو تەئویلێکی کارەکانیەوە وێستاوە، ئەگەرچی ئەم ئامادەبوونەش تەنیا بەهۆی نووسینی هەردوو پیتی سەرەتای ناوی خۆیەوە بێ کە لەلای ڕاستەوە، لە نێوان درەختی مەعریفەت و هەیبەتی بوودایا لە شێوەی «W.H» سەوز دەچێتەوە.

ئەم هەیەجانە ڕۆحییە چۆن لێکبدەینەوە؟

هونەرمەندەکەمان پەروەردەبووی پاشکۆی فەلسەفی کیاکەگوردی (کێیرکگارد) و سەرجەمی نەریتی فەلسەفەی خۆرئاوای لەپشتە. بێگومان ئەمە دەکرێ سەرەتایەک بێ بۆ هەڵێنجانی جینیالۆجیای بیری فەلسەفییانەی ئەم خاوەنبیرە مەزنەی باکوور، بەتایبەتیش کاتێ دەبینین دیارترین خەسڵەتی کێشە سوونەتییەکانی بیری فەلسەفی خۆرئاوا واتە: دوالیزمی؛ فەلسەفی سەر بەئایینی مەسیحی لە جیهانی مانای هونەرمەندا بەئاشکرا دیارە. سەرەتایەکی تر بۆ تێگەیشتن لەم جیهانە بەرفراوانە، پێدەچێ گەڕانەوە بێ بۆ توخمەکانی ڕۆحی نەتەوەیی فیوئورایی، کە ساڵەهای ساڵ لە ژێر دەسەڵاتی بێگانەدا: ڤیکینگەکان، پاشانیش دەسەڵاتی سیاسی- ئایینی لەلایەن دانمارکی و نەرویجی و فینلەندییەکانەوە بەبێ ناسنامە مایەوە. ئەم دەسەڵاتە داگیرکارانەیە لەم سەدەیەشدا درێژەی پێدراو دوای ئەوەی لە جەنگی یەکەمدا ئینگلیز کەوتە داگیرکردنی، ئەوە بوو تا ساڵی ١٩٤٨ هەر سەر بەدەوڵەتی دانمارک حسێبی بۆ دەکرا. بەڵام لەم ساڵەدا بەپێی هەڵبژاردنێکی گشتی توانرا نیمچە سەربەخۆییەکی ئیداری بەدەست بهێنرێ، ئەگەرچی ئەم نیمچە

سەربەخۆییە لەناوەڕۆکدا پلانێک بوو ئەم دوورگانەی لە ڕێگەی دەوڵەتی دانمارکەوە بەبازاڕی ئەوروپی و ناتۆوە گرێدەدا. لە ساڵانی حەفتاش بەدواوە دوورگەکانی فیوئورا بازاڕێکی تازە دۆزراوە بوو بۆ کارگە گەورەکانی ئەڵمانیا، بەریتانیا، فەڕانسا و دانمارک. لێرەوەیە کە نامۆبوونی ئینسانی فیوئوری ڕەهەندێکی تراژیدیانەی هاوچەرخ بەخۆیەوە دەگرێ: قەرزی بەسەرا کەڵەکەبووی زۆر و یاسای لە دەرەوە ڕاهاتووی کەشتیەوانی، ماڵداری و کشتوکاڵ، کە هەموویان لە پایتەختەکانی ئەوروپادا داڕێژراون، ڕۆژ بەڕۆژ مرۆڤی ئەم مەڵبەندەیان لە ونبوون و نغرۆبوونێکی لەسەرخۆی هەمیشەیی نزیک خستۆتەوە.

ڕۆحی هونەرمەند لە سەراپای ئەم گۆڕانکارییە سەپاوانە هاتۆتە دەنگ، بەهۆی ڕۆمان و شیعر و تابلۆکانییەوە گوزارش لە قووڵاییەکانی ئەم غوربەت و نا ئارامییە دەدا. لێرە بەدواوە بەکورتی چاوێک بەگرنگترین کارە ئەدەبییەکانی نووسەردا دەگێڕین، تا لەم ڕێگەیەوە گۆشەیەکی تری جیهانبینی ولیم هاینەسنمان بۆ دەرکەوێ.

لەنێوان جیهانی مانای کارە ئەدەبییەکانی هاینەسن و کارە هونەرییەکانیدا، چاکترە بەشوێن جیاوازییەکاندا بگەڕێین نەک لێکچوونەکان، چونکە ئەم مرۆڤە داهێنەرە بەدرێژی ژیانی فیکری لەسەر یەک بیروڕا مایەوە و گەشەی پێدا. بەشێوەیەکی گشتی دەتوانین بڵێین ئەگەر کارە هونەرییەکانی: «جیهانی ڕەنگ» هەردەم لە قەڵەمڕەوی هەستی و میتافیزیقای ئایینی مەسیحیدا (کاتۆلیکی) ڕەگیان داکوتاوە، کە لێرەدا مەودای ئەندێشەی هونەرمەند بریتییە لە «هەموو جیهان+ فیوئورای نیشتمانی» ئەوا مەودای کارە ئەدەبییەکانی «جیهانی نووسین» بەتایبەتیش ڕۆمانەکانی - زیاتر زەوی نشینتر و بابەتیترن. واتە: ئەو مەودایەی پێشتر هەڵدەگرێتەوە و جیهانبینی هونەرمەند دەگۆڕێ بۆ «فیوئورای نیشتمان+ هەموو جیهان».

ئەگەر بمەوێ ئەو نومایەی سەرەوە زیاتر لە ڕۆشنبیریی کوردی سەردەمی

«نالی» و «مەحوی» نزیک بخەمەوە، دەبێ بڵێم: ئەگەر لە جیهانبینی مەحویدا هەموو ئەندێشەیەک بریتییە لە جیهانی تەسەووف بەکۆی ژیانی کوردەواری (لە ڕێگەی زمانی کوردییەوە)، ئەوا جیهانبینی نالی بریتییە لە بەکوردی بینینی جیهان بەکۆی جیهانی تەسەووف. واتە هەموو بینینێکی دونیا لەلای مەحوی (کوردانەترین قەسیدەیشی)، یەکەم جار بینینی دونیایە بەزەینی سۆفییانە و لە بۆتەی تەسەووفدا، پاشان تەعبیر کردنی لەو جیهانە بەهۆی زمانی کوردییەوە. بەڵام لەلای نالی هەموو بینینێک (تەنانەت ئایینیترین قەسیدەیشی) دواجار دێتەوە باوەشی ڕووحییەتێکی خۆماڵییەوە کە لەلایەن ئایینی ئیسلامەوە سەرکوتکراوە.

بۆ تێگەیشتن لە «جیهانی ڕەنگ»ی ولیم هاینەسن، پێویستمان هەیە بەتێگەیشتن لە هەموو جیهان وەک یەکەیەکی یەکگرتوو، لە جیهانێک کە ڕۆحی مرۆڤ تیایدا مەرکەزیەتێکی هەیە، بەڵام بۆ تێگەیشتن لە کارە ئەدەبییەکانی پێویستمان بەوەیە لە سرووشتی ژیانی وڵاتەکەی و، بەتایبەتیش «تۆرس هاون»ی پایتەخت تێبگەین، ئەمە سەرەتایەکی چڕ بوو بۆ بەکورتی چاوپێداگێڕانێکی ڕۆمانە هەرە دیارەکانی هونەرمەند.

بەشێکی ئەو لێکۆڵینەوانەی بۆ بەرهەمە ئەدەبییەکانی هاینەسن تەرخانکراون لەیەک پنتەوە دەست پێدەکەن. ئەویش بەدانمارکی نووسینی نووسەرە، ئەمەش هیچ نهێنییەکی ئەوتۆی تێدا نییە. چونکە ئەو لێکۆڵەرەوانە بۆ خۆیان دانمارکین[٣]، بەڵام بەبڕوای ئێمە ئەم سەرەتایە دەبێ ڕەت بکرێتەوە: هاینەسن، زمانی زگماکی خۆی هەیە، بەڵام ئەو زمانە بەدرێژایی سەدەکان لە ژێر دەسەڵاتی زمانانی تردا (نەرویجی دانمارکی و فنلەندی) سەرکوتکراوە. سەرەتای ئەم سەدەیەش بۆ فیۆراییەکان، سەرەتای زنجیرە بەربەرەکانیکردنی ئۆرگانی کراوە کە ڕۆشنبیران ڕۆڵێکی گرنگی تیا دەگێڕن و کۆپنهاگنی ساڵانی بیست سەبارەت بەڕۆشنبیریی فیوئۆرییەوە، لە ئەستەمبوڵی سەدەی نۆزدەیەم دەکات بەنیسبەت ڕۆشنبیرانی کوردەوە. ئامادەیی ڕۆشنبیرانی فیوئۆری لە

دوای جەنگی یەکەم، لە پایتەختی دانمارکدا، ئەم ڕۆشنبیرانەی بەرەو خەباتێکی گشتی هاندا. بەلای هاینەسنەوە نووسین، بەدانمارکی هەم سەرەتا بوو بۆ چوونە سەفەری عیشقێکی دووردرێژ: (نووسین)، هەم لە حوکمی وەڵامێکی ناڕاستەوخۆیشدا بوو بۆ دەسەڵاتداران. کە مرۆڤی دوورگە دوورەدەستەکان پاشکۆیەتی ڕەتدەکاتەوە و گەرەکیەتی لە خۆی و نیشتمان و ئازارەکانی بدوێ. بەڵام بۆ گەیاندنی ئەم پەیامە دەبوو نزیکترین ڕێگا هەڵبژێردرێ، واتە زمانی دانمارکی.

بێگومان ئەو دەمەی هاینەسن دەستی بەنووسینی یەکەم ڕۆمانی خۆی کرد، شاعیرێکی ناسراو و خاوەنی چوار کۆمەڵە شیعری چاپکراو بوو. بابەتی سەرەکی ئەم کۆمەڵە شیعرانە، کێشەکانی تاکەکەس و خەون و ئاواتەکانی مرۆڤ، سرووشت، گوزەری ساڵ و ڕۆژان، چاوەڕوانی خۆری هاوین و لەم بابەتانە بوون.. هاینەسن، بەپێچەوانەی گەلێ شاعیرانی ترەوە کە لە پاشاندا یەکەم کۆمەڵە شیعریان لە مەملەکەتی ئەزموونی خۆیان دەکەنە دەرێ. هەنگاوی یەکەمی شیعری خۆی وەک ئەزموونێکی بونیادی حسێب دەکا، ئەگەرچی ئەم ئەزموونە لە تەمەنێکی گەنجێتیشدا لە دایک بوو (یەکەم کۆمەڵە شیعری لە تەمەنی ٢١ ساڵیدا بلاوکردەوە).

ساڵی ١٩٣٤ یەکەم ڕۆمانی نووسەر لە ژێر ناوی «سپێدەی بەباوبۆران» بەشێوەیەکی ئەستوور چاپکرا و لە ساڵی ١٩٦١ دا جارێکی تر دەستکاری کرد و بەشێوەیەکی کورتکراوە لە چاپی دایەوە. لە هەردوو چاپەکەدا سەرەتاکانی ژیانی فیۆئۆری یان سپێدەکانی نیشتمانی شاعیر ڕەنگیان داوەتەوە. مەبەست لەم سپێدانە، ئەو سەردەمەیە کە وازهێنرا لە شێوەی کۆنی ڕاوەماسی و کەشتییەکان ماتۆرێزە کراون. پرۆسەی ماتۆرێزە کردن، سپێدەیەک بوو مرۆڤی فیۆئۆرایی ڕووبەڕووی باو بۆرانێکی نوێ کردەوە کە قوربانی خۆی دەویست. ڕۆمانی دووهەمی هاینەسن بەنێوی «ناوتۆن: ١٩٣٨» بلاوکرایەوە. ئەم ڕۆمانە بەزمانێکی تۆکمە و لە چنینێکی سفت و پتەودا خۆی دەنوێنێ. باسی هاوکاری کۆمەڵە خێزانێکی

هەژار دەکا کە دەیانەوێ لە ڕێگەیەکی ڕاستەوە بژیوی خۆیان دابین بکەن. بۆ ئەوەی ناوەڕۆکی کارەکە و ئەنجامەکانی لە چوارچێوەیەکی ڕیالیستیانەدا بهێنێتەوە، هاینەسن سوودێکی زۆری لەو زانیاریانە وەرگرت کە نووسەر و پسپۆری کشتوکاڵ «هایزن بربو» هاوڕێی پێیبەخشی. ئەمەش ئەرکی قۆناغی ڕیالیزم بوو لە ئەدەبی فیوئۆریدا. لە کۆتایی ڕۆمانەکەدا ئەو کۆمەڵە خێزانە بڕیار دەدەن دەست بەدروستکردنی بورجێکی چاودێری کردن بکەن بۆ ئەو کەشتییە نەشارەزایانەی نەبا بەهۆی تەم و مژەوە لە لوتکە چیا هەڵتەقیوەکانی ناوەڕاستی دەریا نزیک ببنەوە و تووشی کارەسات ببن.

ئەم ئەنجامە، ئەنجامێکی شەڕافەتمەندانەی ئینسانی فیوئۆرای ساڵانی سی بوو، ئەو ساڵانەی پارە پەرستی و چەوساندنەوە شوێنیان بەمیهری ئینسانیانە و ڕۆحی یارمەتیدان لێژ کردبوو.

لە سەردەمی جەنگی دووهەمدا، فیوئۆرا مەیدانی بگرەو بەردەی نامرۆڤانە بوو. خاوەن کەشتی و پشتیوانە سەرمایەدارەکانیان، بەزۆری لەسەر ڕەنجی شانی خەڵکە ڕەشۆکەکە دەژیان و بەو جۆرەش بازاڕی کڕین و فرۆشتنی ماسی لە نێوان ئیسلەندە و سکوتلەندەدا گوڕەی دەهات. ئەم دیمەنە بووە بابەتی ڕۆمانێکی تەکاندەری وەک: «قابلەمە ڕەش، ١٩٤٤» کەسایەتییەکانی ئەم ڕۆمانە هێندە لە کەسایەتییە واقعییەکانی ئەو دەمەی فیوئۆراوە نزیک بوون، هەرکەسێکی لەخۆی بەشک دەخست، بۆیە لەکاتی بلاوبوونەوەدا نووسەر بەزمانی فیوئۆری ڕوونی کردەوە کەسایەتی ناو ڕۆمانەکەی نۆمای ڕاستەوخۆی هیچ خاوەن کەشتی و کەسێکی تری مەڵبەند نییە. ڕووداوەکانی ئەم کارە ئەدەبییە سێ واقیعی تراژیدیانە بەرجەستە دەکەن: **دەریا** کە دەبوو پاوەنی هەمووان بێ، لەلایەن **پارەدارانەوە** بەش بەش کراوە و هەر بەشەی بۆتە قەیەغەی کەسێ، **مرۆڤی بڕوا بەخۆبووی فیوئۆریش**، ئەگەر بیەوێ بژی دەبێ خۆی بداتە دەست هەموو مەترسییەکانی دەریا و بەو جۆرەی ڕازی بێ بەو مووچەیەی

کەشتیدارانی لە ماڵی خزاو بۆی دەبڕنەوە، ئەو کەشتیدارانەی هاینەسن ناویان دەنێ: «کڕیاری مەرگ».

هەر وەکو لە کارە هونەرییەکانیشدا بینیمان، نووسەر هەمیشە لە ڕێگەی هێنانەکایەی دوالیزمەوە گەرەکیەتی ساتەوەختە تراژیدییەکان زەق کاتەوە. ئەمەش بابەتی ڕۆمانی «مۆسیقارە دۆڕاوەکان ١٩٥٠» بوو. نووسەر لەم کارەیدا دەیەوێ سەردەمی پێش جەنگی یەکەم بهێنێتەوە یاد کە تۆرس هاون شارێک بوو پڕ لە ئارامی و ڕۆحی دڵپاک، مۆسیقارەکان (مورتیز، خرە کونیلیوز) و هاودەمە هەژارەکانیان دەیانەوێ بەهۆی پێشاندانی ژیانێکی سادە و پڕ خۆشەویستییەوە شێوازێکی تری ژیان بۆ کەسانی چرووک و پارەپەرست پێشنیار بکەن. خیتابی ئەم ڕۆمانە زیاتر بەگژ خاوەن بانک و مەسیحییە «شەراب نەخۆرەکان»دا دەچێ، بەڵام چونکە ئەم دەستەیە ئامادەییيان تێدا نییە هیچ گۆڕانێک بەسەر ژیان و بیریاندا بێ، ئەوا دەسەڵاتی ئەم شێوازەی ژیان، بەسەر شێوازەکانی تری ژیاندا زاڵ دەبێ و بەو جۆرەش مۆسیقارەکان دەبنە قوربانی جیهانێکی پەست و پۆخڵ.

هەر چوار نۆڤێلی «ڕووناکی سحراوی ١٩٥٧» «داگیرکاری گامیالیل ١٩٦٠» «لە دژی ڕۆحە شەڕانییەکان ١٩٦٧» و «دۆنژوانی ماڵی پێوین ١٩٧٠» بریتین لە بابەتی هەمەڕەنگی جیاواز و سەرچاوەیان بریتییە لە سەردەمی منداڵی و ئەو حیکایەت و ئەفسانانەی لە (تۆرس هاون)ی کۆندا باو بوون. نووسەر توانیویەتی بابەتی گرنگ لەم کەرەستانە هەڵهێنجێ و لە ژیانی هاوچەرخدا شوێنیان بۆ بدۆزێتەوە.

گرنگی ئەزموونکردنی سەردەمی هاوچەرخ و تێگەیشتن و چێژ لێبینینی، یەکێکە لەو لایەنانەی ڕۆماننووسی هاینەسن، کە دەکرێ دوو ئەنجامیان لێوە دەربهێنین، یەکەمیان بریتییە لە ڕەخنەگرتن لەو باڵەی مەسیحییەت کە هەموو هێزێکی خۆی بۆ ترساندنی مرۆڤ تەرخان دەکا و بەوادەی خۆشی و لەزەتی ئەو دنیایە، جیهانی واقیعی لێڵ دەکا. هاینەسن لێرەدا نیشانەیەکی پرسیار لە ئاست ئەم باڵەی مەسیحییەت دادەنێ و خۆی لە

جیهانبینی کیاکە گوردی (کییر کگارد)یە جوێ دەکاتەوە کە ئینسان تیایدا کائینێکی گوناهبارە. دەتوانم بڵێم، ئەگەر ستراتیژی کیاکە گورد وەکو نووسەرێکی سەخت ئایینی[٤]، وەک دەڵێ: «تاریککردن و سەختکردنی ڕێگەی ژیان» بێ، ئەوا هاینەسن سەرسەختانە دەکۆشی گرێ کوێرەکانی ژیان بکاتەوە و دژەکان لە ئاستی سروشتی خۆیاندا ڕاگرێ. یان ئەگەر لۆژێکی ئاخاوتنی کیاکە گۆرد، بەتێگەیشتنە باختینییەکە، لۆژێکی ئاخاوتنی فەلسەفییانەی تاک بێ لەگەڵ خۆیدا بۆ گەیشتن بەهەڵبژاردنێکی ڕاست، ئەوا لەلای هاینەسن ئەم لۆژیکە بوارێکی چەند مەودایی وەردەگرێ و دواجار دیالۆگ دەبێتە شێوازی ئاخاوتنی گشتی.

ئەنجامی دووهەم: بەلای هاینەسنەوە. ساتەوەختی ئێستا، پێویستە لە ئێستادا ئەزموون بکرێ، لە ئێستادا چێژی لێ ببینرێ، نەک لە کاتی تردا. ئەم تەرزە بیرکردنەوەیە لە مێژووی ئەدەبیاتی خۆرهەڵاتدا تازە نییە. عومەر خەییامی نیشابووری لە مێژە هەستی بەوە کردووە کە گرنگی ژیان لەوەدایە مرۆڤ دەمی ئێستا لە یاد نەکا و بەهۆی خەون و خۆشی ئاسمانییەوە دەستبەرداری ساتەوەختە کەم خاینەکانی ئەم دنیایە نەبێ، ڕێی تێدەچێ هاینەسن کاریگەری ڕاستەوخۆی خەییامی بەسەرەوە نەبێ، بەڵام پێویستە ئاگاداری ئەوەش بین کە لە مێژە چوارینەکانی نێوبراو بۆ زمانانی ئەوروپا وەرگێڕدراون. دوولەتکردنی باوەڕی مەسیحی، لە هزری ئەم ڕۆماننووسەدا شتێکی ئاساییە، مەسیحییەت وەک ئایینێک، گۆڕەپانی زۆر لێوردبوونەوەیە. ئەو مەسیحییەتەی بەرەو موتڵەقیەتی ئاسمانیمان دەبا، مەسیحییەتێکە لە جیهانی ئەمرۆدا لەکار کەوتووە. جیهانی ئەمرۆ ڕەتی ئەو عیسایە دەکاتەوە کوڕی خودایە و پێویستی بەمەسیحێکە لەسەر زەوی و لە ناو خەڵکی سەرزەویدا بێ. ئەمەیە ئەو بیرەی بۆتە بابەتی ڕۆمانی خۆزگە باشەکان ١٩٦٠. پاڵەوانی ئەم ڕۆمانە قەشەیەکی هەژارە کە لە دژی کردەی نامرۆڤانە و مافی ئینسانەکاندا بەگژ قومانداني وڵاتا دەچێتەوە. ئەلبەتە ئەم کارە ئەدەبییە لەسەر بنەمای نامەیەکی

دوورودرێژەوە نووسراوە کە قەشەیەکی دانمارکی لە ساڵی ١٦٦٩-١٦٧٠دا بۆ بەرگریکردنی لە مافی فیوئۆراییەکان بۆ پاشای دانمارکی نووسیوە و دواتر بۆتە هۆی چەند ڕیفۆرمێکی ئیداری لە فیوئۆرا، با ئەوەش بڵێم کە هاینەسن لێرەدا زۆر گرنگی بەهیومانیزم دەدا و گەرەکیەتی ڕوخسارێکی فیوئۆرایی پێبدا. کە پێشتر ئەممەمان لە ڕۆمانی «ناوتۆن ١٩٣٨» بینی.

لەگەڵ بەساڵاچووندا، بیرکردنەوەی نووسەر لە مرۆڤ و خودا و جوانی، زیاتر دەچەسپێ و، وردبوونەوە لە قووڵاییبیە دوورەکان زیاتر لە جیهانبینی هونەرمەندا شوێنی خۆی قایم دەکا. هاینەسن لە تەمەنی «٧٦» ساڵیدا ڕۆمانی «قەڵای لێواری کلکەی جیهان»ی بڵاوکردەوە. بەر لەوەی بێمە سەر ناواخنی ئەم کارە با ئەو پرسیارە دووبارە بکەینەوە. کە مەبەست لەم ناونیشانە چییە؟ تۆ بڵێی مەبەستی لەوە بێ، مرۆڤ لە پیریدا خۆی لە کلکەی کۆتایی جیهاندا دەبینێتەوە و «قەڵای ئەزموون» لە هێرشی یەکجارە کەوتنە خوارەوەی بەدیوی مەرگدا ڕزگاری دەکا؟ ناونیشانەکە تا بڵێی شاعیرانەیە و دەکرێ بەزۆر باردا تەئویل بکرێ، بەڵام لە هەموو حاڵەتێکدا دوالیزمی بیری هاینەسن ئامادەیە، ئەگەر جیهان لە کلکەدا بێ، مەودای ئینسان بەپێویست لە مەرگەوە نزیک دەبێتەوە. بەڵام هەر لەو کلکەیەدا هاینەسن قەڵایەک بینا دەکا بۆ پارێزگاریکردن لە توخمی ژیان و ڕووناکی، ئەم بەرهەمە بەرۆمانێکی «کەرنەڤاڵیانەی موزاییکی» ناودەبرێ و لەبارەی سەردەمی هەرە گەنجێتییەوەیە، هەروەکو چۆن تابلۆی یەکەم ژیانی سەرەتایی مرۆڤی بیر دەهێنایەنەوە.

ساڵانی حەفتای تەمەنی مرۆڤ، کاتی چاو پێداگەڕانەوەیەکی وردە بەڕابردوودا. کە ئەو ڕابردووەش سەردەمی گەنجێتییەکەیە، ژیانی گەنجێتی هەر ساتەی کەرنەڤاڵێکە لە شایی لۆغانی مەزنی ژینا. ڕۆمانەکە بەشێوەی پارچە پارچە نووسراوە و زمانێکی شاعیرانەی تیا بەکار هێنراوە، ئەمەش هەمان شێوازە کە ڕۆلان بارت لە کۆتایی ژیانیدا هەندێ بەرهەمی خۆی پێ نووسی. هاینەسن بەڕیز کردن و هارمۆنیکردنی ئەو پارچە «مۆزاییکانە»

لەگەڵ یەکتردا، کە هەر یەکەیان نەقشی ساتێکی سەرجەمی کەرنەڤاڵی ژینی لەسەر کێشراوە. بەهەمان پرۆسەدا تێپەڕ دەبێ کە «پرۆست» لە ڕۆمانی «گەڕان بەدوای زەمانی لە دەست دەرچوودا» پێیدا تێپەڕیوە. ڕۆمانەکەی هاینەسن، باسی گەنجێتی ئافرەتێکمان بۆ دەکا کە ئەم گەنجێتییە خۆی لە خۆیدا دەلالەتمەندی گەنجێتی کەون و گەردوونی لەگەڵ خۆی هەڵگرتووە. بەم پێیە دایک لێرەدا پلەی دایکی گەردوونی و پیرۆزیی ئەزەلی پێدراوە و، ئەمەش لە تابلۆکانی هاینەسندا بەڕوونی دیارە: زاڵبوونی دەلالەتی ئاو لە شێوەی دەریا و ڕەنگی شین دا بەڵگەی ئەم بۆچوونەن.

لە ڕۆمانی «مۆسیقارە دۆڕاوەکان»یشدا کە پێشتر لەبارەیەوە دواین، ئەم بەئافرەت پێشاندانی سەنتەری گەردوونە دووبارە بۆتەوە. هاوسەری «مۆرتیز» کە ناوی «ئیلینیا»یە، یەکێکە لەو ئافرەتانەی خاوەنی مانایەکە بۆ ژیان و بوون. هەروەها لە نۆڤێلی «حەوتەوانەی دایک ١٩٥٢» دا، «ئەنتۆنیا»، بریتییە لە دایکی هەموو گەردوون و ڕووناکی بەو ڕۆحانە دەبەخشێ کە هێشتا نەهاتوونەتە جیهانەوە. ڕاستە ئەم «دایکە» لە شێوەی ئەستێرەی حەوتەوانەدا ئاوا دەبێ، بەڵام بەهۆی لەدایکبوونی «یاقووبی کوڕی سرووشتەوە» بۆمان دەردەکەوێ کە تیشکی حەوتەوانە و ڕۆحی یاقووب لە هەمان سەرچاوەی پیرۆزی گەردوونییەوە وزە وەردەگرن.

بۆ تێگەیشتن لە هێما زۆر وردەکانی هاینەسن هێشتا ڕێگایەکی گەلێ دوورودرێژ لەبەردەمدایە، بەڵام لەهەر شوێنێکەوە دەست پێبکرێ هەواری دوالیستانەی هونەرمەند لەبەردەمدایە و هاوسەنگی دژەکان ئارام دەکاتەوە.

فیۆرا- کۆپنهاگن ١٩٩٢/٦/٢٩

خوێندنەوەی دووهەم

«تۆ تەنیا نیت!»

(چیرۆکی نیلس سکۆ ١٩٧٨)

سپێدەیەکیان کابرایەک بەهەورەبانی شارەوانیدا هەڵگەڕا سەرێ، تا لەو بەرزییەوە خۆی هەڵداتە خوارێ. بەرلەوەی فریای خۆ فڕێدانە خوارەوە بکەوێ، لە داوێنەوە بینرا و خەڵکی بێچرپە لە گۆڕەپانیدا خڕبوونەوە و بەپەنجە هێمایان بۆ هەورەبانەکە دەکرد. تا دەهات حەشامات زیاتر کۆ دەبوونەوە و ئیدی سەکۆیان پڕکردبوو بەجۆرێ کە کابرا بواری نەبوو باز هەڵداتە خوارێ و بەکەسدا نەدرێ.
پۆلیسێک بەدیوارەکەیدا هەڵگەڕا تا کابرای بهێنێتە خوارێ. کابرا گوتی: ئەگەر ئەو پۆلیسە زیاتر سەرکەوێ یەکسەر ئەم خۆی هەڵدەداتە خوارێ.
ئێستا گۆڕەپانی شارەوانی پڕ ببوو لە ئەهلی شار و هەموویان لە بەرزایی هەورەبانەکەیان دەڕوانی. هاتوچۆی ترۆمبێلان وێستا بوو، بەڵام دەنگە دەنگی خەڵکەکە وەک گیزەی پوورە هەنگێ دەهاتە گوێ. ئەوەی هەمووان دەیانگوت و دەیانگوتەوە پرسیارێ بوو: ئەو پیاوە کێیە؟ بۆچی دەیەوێ خۆی هەڵداتە خوارێ؟
وێنەگری ڕۆژنامەکان هاتن و ڕەسمی کابرایان گرت. ڕۆژنامەکان دووبارە چاپکرانەوە و لە رووپەڕی یەکەمیاندا بەگەورەیی نووسرابوو، ئەم پیاوە کێیە؟ تەلەفزیۆن ڕاستەوخۆ ئەم ڕووداوەی دەگواستەوە و بەو جۆرەش سەرتاپای خەڵکی وڵات دەگەڵ بەسەرهاتی سەر هەورەبانەکە دەڕۆیشتن. کەس ئەوەی پێوە دیار نەبووکە پیاوەی دەناسێ، بۆیە توێژینەوەیەک خرایە کار و پۆلیس وەخۆ کەوت. ساڵانێکی زۆر بوو خەڵکیی بەرقەوە تەماشای پۆلیسانیان دەکرد، وەلێ ئێستاکێ بوونەوە خۆشەویستی میللەت، چونکە هەرچۆنێک بێ، توانیان ئاشکرای بکەن ئەو کابرایە کێیە.

پێیان دەگوت «ڤیلی ئەندەرسن» تەمەنی پەنجاو حەوت ساڵ و کۆنە ئەفەندی دایەرەی بوو، ژن و منداڵ، خێزان و هاوەڵ و ناسیاری چ نەبوون. لەو دەساڵەی دواییدا سەراپا بێکار بووە و بۆ خۆی دەنێو مەیدانی خۆڵە عەمەلەی شاردا، لە تەنەکە شکاوەکان قونجرێکی پێکەوە نابوو، بەخواردنی پشیلان دەژیا. چوار دەورەی ئەو قونجرەی پڕ بوون لەو قوتووە شکاوانەی پێشتر خواردنی پشیلانی تێدابوو.
ڕێگەی هاموشۆ لە زۆربەی ناوچەکانی شاردا بەسترابوو. خەڵکی ناوچەکەش بەدیار تەلەفزیۆنەکانیانەوە دانیشتبوون. بەڵام دە گۆڕەپانی شارەوانیدا ئەو هەموو حەشاماتە لەسەر نووکی پێیان وێستابوون و هۆسە و پاڵ بەیەکترەوە نان و پێ بەیەکدادانێک بوو هەر مەپرسە. وەلێ هەرگیز قسە و گلەیی ناحەزیان لە ئاست یەکدا لە دەم نەدەهاتە دەرێ. خەڵکانێکی زۆر هەبوون قەتیان لەوەپێش یەکتر نەدیبوو. کەچی ئێستا دەگەڵ یەک کەوتبوونە ئاخاوتن و لە مەڕ کابرای سەر هەورەبانێوە دەدوان.
پەیژەیەکیان بەدیواریدا هەڵنا. دەروونناسێک بەپەیژەکەدا چووە سەرێ و لە پشت بڵندگۆیڕا ڕووبەڕووی هەورەبانەکە گوتی: «ڤیلی وەرە خوارێ» وەک دەروونناسەکە دەیگوت، کێشەی ڤیلی تەنیایی بوو. بەڵام خۆ ئەگەر ئەو بهاتبا خوارێ، ئەوا ئەم کێشەیە لە ژێر چاودێری دەروونناسێکدا کۆتایی پێدەهات و چارەسەر دەکرا.
سەردەمانێکی زوو بوو دەروونناسەکان لەلایەن خەڵکەوە تۆزقاڵێکیش نرخیان بۆ دانەدەنرا، کەچی ئەوە بوو ئەلحان پلە و مەقامی خۆشەویستییان هەڵدەچووە سەرێ، ئەوانیش دە ڕادیۆ و تەلەفزیۆن و ڕۆژنامەاندا دەئاخاوتن و جەختیان لەسەر ئەوەی دەکردەوە کە «تەنیایی کێشەیەکی گەورەیە».
بەڵام ڤیلی لە هەورەبانێ نەهاتە خوارێ.
ژنێک بەرێبواری بەمەیدانی بەردەم شارەوانیدا ڕابرد. لە جانتا دەستییەکەیدا دەمانچەیەکی شاردبۆوەوە و بەرێوە بوو تا بچێ دەنکی مێردەکەی پێ بکوژێ، لە بەردەمی شارەوانی وێستا و

دەگەڵ ژنێک لەقسانەوە گلا. ڕۆژگارێکی زۆر بوو دەگەڵ هیچ کەسێ نەئاخافتبوو، بەڵام ئەوەتا ئێستا لەبارەی ڤیلی ئەندەرسن و تەنیاییەوە دەدوا، ژنە برێ بەلادا چەمیەوە و دەمانچەی بەرداوە خوارێ تا لە ئاوەڕۆی شەقامەکەوە بەربێتەوە نێو ئاوی زێرابەکانەوە.

کارگەیەکی بەرگدروون لە ماوەی سەعاتێکدا جۆرێ جلوبەرگی تازە بابەتی حەواڵەی بازاڕێ کرد. کە لەسەر سنگی جلەکان نووسرابوو: «ڤیلی تۆ تەنیا نیت». ڕۆژێک لەوە پێشتر بڕیار درابوو دەرگای ئەو کارگەیە داخرێت و چەند سەد کرێکار ڕەوانەی مەیدانی بێکاران کرابوون. بەڵام ئەو جلوبەرگە هەر زوو فرۆشران و پارە هەڵڕژا. بەو جۆرە کارگەکە ڕزگاری بوو.

قەشەیەک بەپەیژەیڕا چووە سەر سەکۆی ئاخافتن و لە بڵندگۆیڕا دەستی بەقسان کرد: خودا ڤیلی خۆشدەوێ و دینی عیسا باشترین هۆیە لە دژی تەنیایی، گەر کابرا هاتبا خوار و ئیرادەی خۆی بدایە دەستی خودێ، ئیدی هەرگیز تەنیا نەدەبوو.

ساڵ و عەییامێکی زۆر بوو خەڵکی موبالاتیان بەدینی عیسا نەدەکرد. بەڵام لە ماوەی ئەو سەعاتەیدا چەندین هەزار کەس خۆیان لە کەنیسەیدا ناونووسکردەوە.

کەچی ڤیلی ئەندەرسن لە هەورەبانێ، نەهاتە خوار.

ژن و مێردێ بەڕێوەبوون بچنە لای قازی تا ژنە تەڵاقان وەرگرێ، بەڵام کابرا تەنیاکە هەست و هۆشی لەبەر بڕین و سەرنجی ئەوانی بۆ لای خۆی ڕاکێشا، پاش چەندین ساڵان، بۆ یەکەمین جار دەگەڵ یەکدی کەوتنە قسەکردن بێ ئەوەی بیکەنە شەڕ و ئاژاوە، پاش ئەوەی کاتژمێرێ لە گۆڕەپانێدا وێستان، بڕیاریاندا شانسێکی دی بدەنە ژن و مێردایەتییەکەیان و جارێ لێک دانەبڕێن.

کارگەیەکی قەوانساز بەخێراییەکی بێ ئەندازە هەموو ڕیکۆردێکی شکاند. ماڵتانێ، لە ماوەی تاقە پاش نیوەڕۆیەکیدا قەوانێکیان تۆمار کرد کە گۆرانیبێژی بەنێوبانگی میللی «ئوتۆ گۆستاوسن» گۆرانی بەکابرا تەنیایەکەی سەر هەورەبانێ

هەڵدەگوت، بەندێکی گۆرانییەکە ئاوا بوو: «وەرە خوارێ، تۆ تەنیا نیت» خەڵکان لە ڕێزیدا وەستابوون تا قەوانەکەی بکڕن. تەنانەت پێش دوکان و بازاڕ داخستن ئەو قەوانە لە هەموو قەوانی ئەو ساڵە زێتری لێفرۆشران.

وەزیری دەوڵەت چووە سەر سەکۆیێ و دەستی بەقسان کرد و گوتی: «ئێستا وەختی ئەوەی هاتووە کە هەموو ئەندامانی دەوڵەت مەجلیسێ بگرن تا کارێک بۆ خەڵکانێکی وەک ڤیلی ئەندەرسن بکرێ «لە کاتێکیشدا دەیڕوانییە بەرزایی هەورەبانەکە، گوتی: «ئێمە بیرمان لای تۆیە ڤیلی، تۆ تەنیا نیت».

زۆر لەمێژ بوو دەوڵەت چ پشتیوانییەکی ئەوتۆی دەنێو میللەتدا نەمابوو، وەلێ وا ئێستا خەریکبوو ئەو کەلێنە پڕ دەبۆوە.

ڤیلی ئەندەرسن نەهاتە خوار.

ئەمجا ئەو کارگەیەی خواردنی پشیلانی دروست دەکرد و ساڵانێکی زۆریش کابرای تەنیا بەو خواردنەی ژیا بوو، بەهەر چوار کەناری شاردا کەوتە هەڵواسینی لافیتان: «ڤیلی شێتی خۆراکی کسنمنیە! تۆ تەنیا نیت ڤیلی..» ئیدی خۆراکی پشیلان ڕۆژی هاتێ و لە ڕادەبەدەر هاتەوە فرۆش.

ئێوارە داهات. هێشتا گۆڕەپانی بەردەمی شارەوانی لە خەڵک جمەی دەهات، گیرفانبڕێک بەوێدا هات و بێ ئەوەی هیچ کەسێ بەخۆی بزانێ پارەوپووڵی خەڵکەکەی ماشیەوە، وەلێ کاتێ بەسەرهاتی کابرا تەنیاکەی سەر هەورەبانێی بیست، هێدی گەڕاوە دواوە و بێ ئەوەی کەس چاوی لێکا، دراوی مەردمی لەگیرفانەکانیان هاوێشتەوە.

ئێوارێ درەنگانێ ماڵەپاشای تێگرامێکیان نارد کە گورج لە بڵندگۆیڕا خوێندرایەوە: «جەنابی کا ئاندەرسن، ئێمە هەموومان دە فیکری بەڕێزتاندایین».

لەمێژ بوو دەوڵەت پلانی ئەوەی دانابوو ماڵەپاشای لە دەسەڵات وەرگێڕێ، وەلێ ئیدی زوو وازی لەو پلانەی هێنرا و خرایە لاوە.

شەو داهات، مەردم لە سەراپای وڵاتدا تەلەفزیۆنەکانیان

کوژاندەوە و چوونە جێگاوە. گۆڕەپانی شارەوانی تا دەهات ساردتر دەبوو.

رۆژنامەنووس و هەواڵنێری تەلەفزیۆنەکان چوونەوە ماڵەخۆیان تا وەحەسێن. بەهەمان شێوە وەزیری دەوڵەت و دەروونناس و کابرای قەشە و پۆلیس و سەرجەمی ئەوانی دیکە گۆڕەپانەکەیان چۆڵکرد.

شەوێ درەنگانێ باران دایکرد و ئیدی تاق و تەرای ئەوانەی تا ئەودەمەی لەوێ مابوون، ڕۆیشتنەوە ماڵێ. لە کاتژمێری پێنجی سەرلەبەیانی، گۆڕەپانی بەردەم شارەوانی چۆڵ و هۆل بوو، کەسیش ئەو تارماییە ڕەشەی نەدی کە لە عاسمانێرا بەربۆوە خوارێ و، ڕمب کەوتە سەر زەوی.

چیرۆکەکەی «نیلس سکۆ» تۆ تەنیا نیت - ١٩٧٨: بەسەرهاتێکە بەهەوێنێکی گاڵتەجارانە خۆشکراوە، باسی خۆکوشتنی «ڤیلی ئەندەرسن»ی پەنجاو حەوت ساڵەمان بۆ دەکا. بەخوێندنەوەیەکی وردی دەقەکە، بۆمان دەردەکەوێ کە نووسەر جگە لەوەی هیچ لە خوێنەر ناشارێتەوە، بەڵکو چەندەیش بەسەرهاتی ڤیلی ئەندەرسەن ی بەلاوە گرنگە، هێندەش دنەمان دەدا بۆ چاودێکردنی پەرچەکردار (عکس العمل)ی کۆمەڵانی خەڵک! ڕەنگە بیەوێ لەوەمان ئاگادار کاتەوە، کە لەو دیو تەماشاکردنی هەوڵدانی خۆکوشتنی «ڤیلی»یەوە بەوردیش بڕوانینە ڕەفتار و ئاکاری خەڵکەکە، تا دوا جار شتێکمان لەسەر «ئەم شارە» و لەبارەی دونیای مۆدێرنەوە لێ حاڵی ببێ، من ئەم قسەیەم وەک سەرەتایەک بەکار دێنم تا لێوەی بچمە ناو جیهانی دەقەکەی «نیلس سکۆ»وە.

***

چیرۆکەکە لە سەرەتادا نموونەی دەستەوێژی جۆراوجۆری کۆمەڵگامان پێ

ئاشنا دەکا، یاخود چاکترە بگوترێ، کەسانێکی جۆربەجۆرمان پێدەناسێنێ کە نموونە و نوێنەری گرووپەکانی کۆمەڵگان: سەرەتا عامەی خەڵک، خەڵکی سادە و پۆلیسەکان و دواتریش ڕۆژنامەنووس و وێنەگر و پیاوانی دەزگای تەلەفزیۆن، ئەوسا دەروونناس و سیاسی و هونەرمەند و قەشە و..

هەموو شار لەبەردەمی شارەوانیدا کۆ دەبێتەوە بۆ ئەوەی بزانن «ئەو کابرایە کێیە؟»، «بۆچی دەیەوێ خۆی فڕێداتە خوارەوە؟»، ئیتر بەو جۆرەی دەستە دەستەی خەڵکەکە و نوێنەری گرووپەکانی کۆمەڵگا، هەموویان بەخۆیان و پێشنیارەکانیانەوە «ئامادەیی ڕەسمی» خۆیان دەردەبڕن بۆ ئەوەی «ڤیلی» بهێننە خوارەوە، لێرەیشەوە، وەک «هابرماس» دەڵێ: بەردەمی شارەوانی دەبێتە باشترین مەیدانی ئامادەبوونی ڕەسمی، بەبێ ئەوەی ڤیلی ئەندەرسن بەگوێی کەس بکا و ڕەسمییەت بەو ئامادەبوونەی خەڵک بدا!

لە شوێنە گشتییەکان و گۆڕەپانەکاندا، خەڵک پێویستییەکی زۆریان بە«سەرگەرمبوون» و سەرقاڵی هەیە. بەسەرهاتی ڤیلی ئەندەرسنیش هەر زوو تایبەتمەندی ڕووداوێک و بەسەرهاتێکی سەرقاڵکەر بەخۆیەوە دەگرێ. دیاردەی سەرگەرمیکردن لە کۆمەڵی مۆدێرندا بەرفراوانترین دیاردەیە، ئەمەش نەک بەو مانایەی ئەم دیاردەیە هەر تەنیا لەلایەن قۆشمەجار و کۆمیکارەکانەوە بەڕێوەدەچێ، بەڵکو سیاسەتمەدارانیش بەشێکی زۆری دەنگە تایبەتییەکانیان بەهۆی توانای بەپێکەنین خستنی خەڵکەوە دێننە دەست. کەواتە شتێکی ئاساییە، گەر لە هەموو چرکە ساتێکدا ڤیلی ئەندەرسنێک یان ڕووداوێکی هاوشێوەی تر ڕووبدا، تاکو ئامادەبوونە ڕەسمییەکەی خەڵک لە گرژییەکی مەترسیدارەوە بگۆڕێ بۆ ئامادەبوونێکی خاوی سەرگەرمکەر.

سەرگەرمیکردن دەبێتە ئەو بوارەی کە هەلومەرج دەداتە بوارەکانی ڕاگەیاندن، سیاسەتمەداران، پیاوە ئایینییەکان و دەروونناسەکان و ئەوانی تر، تا لە کارەکانیاندا بەردەوامبن و هەر کامەیان پارووی خۆی بپچڕێ... ئەمەش نەک لەبەر ئەوەی ئەوان چارەیەکی ئابستراکتیان هەیە بۆ تەنیاییە

کوشندەکەی ڤیلی، بێکارییەکەی و...، بەڵکو بۆ ئەوەی «کەلوپەلەکانی» زانین ساخ بکەنەوە. هەروەکو چۆن کارگەی قەوانساز و بەرگدروویش بارودۆخی ڤیلی بەهەل دەزانن تا بەرهەمەکانیانی تیا بفرۆشن!

***

سەرهەڵدانی کەسێتی ڤیلی، ساتەوەختی سەرهەڵدانی هەموو پەرچەکردارەکانە، لە ڕاستیدا ڤیلی ڕەسمییەت بەکردەوەیەکی «سەرکوتکراو» یان پەستێوراو دەدا. خۆکوشتنی ئەو بەڕەسمیکردن و پەردە هەڵدانەوەیە لەسەر هەموو ئەو وزە هاندەرانەی، کە لە دەروون و گیانی خەڵکدا بەرەو خۆکوشتن دەیانڕەتێنن و کەچی ئەوان دەیانپەستێون.. کەواتە دەتوانین بڵێین، ڤیلی خۆی دەکاتە سیمبولێک بۆ خۆکوشتنێکی بەکۆمەڵی، ئەگەرچی بێجگە لە خۆی هیچ کەسێکی تر ناوێرێ پێی هەستێ.. ئەم کێشە نانەوەیە بواری ئەوە دەخاتە بەردەمی هەموو دامودەزگا و لایەنە «رەسمی»یەکان، تا بێن و لە پشت بڵندگۆی ئاخاوتنەوە، توخمی باوەڕ لە دەروونی خەڵکدا بچێننەوە، بۆ ئەوەی ئەو هێزەی کەوا خەریکە بەهۆی «سەرچڵی» ڤیلی ئەندەرسنەوە دەبێتە هۆی هێزێکی ناڕەزایی دەربڕ، یاخود چاوەڕێی لێدەکرێ ببێتە وزەیەکی گرژ، خاو بکەنەوە.

«سالآنێکی زۆر بوو خەڵکیی بەڕقەوە تەماشای پۆلیسانیان دەکرد، وەلێ ئێستاکێ ببوونەوە خۆشەویستی میللەت»، «ساڵ و عەییامێکی زۆر بوو خەڵکی موبالاتیان بەدینی عیسای نەدەکرد، بەڵام لەماوەی ئەو سەعاتەیدا چەندین هەزار کەس خۆیان لە کەنیسەیدا ناونووسکردەوە..»

ئیدی بەو جۆرە هەر دەزگایەک دێت و کۆمەڵێ خەڵک دەکاتە پابەندی خۆی و بەم جۆرەش لەو وزە بەکۆمەڵییە کەم دەکاتەوە، کە دەشبێت دواجار ببێتە بزووتنەوەیەکی ناڕەزایی دەربڕ..

چیرۆکەکە پرسیارە لە ئاستی هەموو ئەو پێشنیار و شێوازە جۆربەجۆرانەی کە کولتووری «مۆدێرن» بۆ لەناوبردن و چارەسەرکردنی کێشەکان دەیخاتە بەردەستمان. بەڵام هێشتا دوا پرسیار بێ وەڵام

دەمێنێتەوە: تا چ کاتێ ئەو پێشنیارانە دەبنە هۆی سەرگەرمبوونمان؟!

ئێمە دەزانین کە هەموو لایەک دەبنە پشتیوان و لایەنگری ڤیلی ئەندەرسن، بەڵام ئەم لایەنگیرییە تەنێ لە ئاستی هەست و سۆزدا سەقامگیر دەبێ: «ڤیلی، تەنیا نیت»، ئەمەش لەبەر ئەوەی لە کۆمەڵی خەسێنراودا کەس ناتوانێ چارەسەریی بەکردەوە (عملی) یاخود چارەساز پێشنیار بکا. یاخود دەکرێ بڵێین: هەموو پشتگیریکردنە سۆزگەراییەکانی خەڵکی، توانای بەرهەمهێنانی چارەیەکی بەئاوەز (عقلی)یان نییە. لە هەمان کاتیشدا هیچ ڕوونکردنەوەیەکی ژیرانە لە ئارادا نییە، کە وەڵامی ئەم پرسیارەمان بداتەوە: بۆچی دەتانەوێ ڤیلی ئەندەرسن خۆی نەکوژێ و لەسەر هەورەبانەکە بێتە خوارەوە؟ ئایا مەیدان و شەقامەکانی وڵات ئاسایشێکی زێتریان بۆ ژیانی وی تێدایە؟

لە گەلێک ڕووەوە پێشنیارەکانی بەردەم شارەوانی لەو پێشنیار و ڕێگا چارانە دەچن، کە ڕێکخراوە جیهانییەکان لەبەردەم خەڵکانی جیهانی سێهەمدا (بۆ نموونە لە وڵاتێکی وەک سۆمال، کوردستان یاخود هەرجێیەکی تر) ڕیزیان دەکەن! لە ڕاستیدا ئامادەبوونی ئەو ڕێکخراوانە لەو وڵاتانەدا، هەمان ئامادەبوونی لایەنە ڕەسمییەکانە لەبەردەم شارەوانیدا و پێشنیارە سۆزگەراکانیشیان هەمان دووبارەکردنەوەی ڕستەی «ڤیلی، تۆ تەنیا نیت!»ە. ئەو ئامادەبوونە بریتییە لە ئەنجامدانی ئەرکێک «وەزیفەیەک» لە دەرەوەی شوێنی کاری ڕەسمی. هەر وەک چۆن لەبەردەم شارەوانیدا بازاڕی ساخکردنەوەی بیروڕا و کەل و پەلەکان دەخرێتە گەڕ: ئاواش لەو وڵاتانەدا بازاڕی فرۆشتنی «سیاسەت و پلانەکان» دروست دەکرێ. لەلایەکی ترەوە، کێشەی ڤیلی دەبێتە هۆی ئەوەی، کە خەڵکەکە بەپاکبوونەوەیەکی ڕۆحی و دەروونیدا تێپەڕ ببن، هەر وەک چۆن شەڕە نێوخۆییەکانی لای ئێمە و کارەساتە مەرگهێنەرەکان بواری ئەوە بۆ مرۆڤی ئەم دەڤەرە دەڕەخسێنن، کە لە ڕێگەی کۆمەکە مرۆڤدۆستییەکانەوە خۆیان پاک بکەنەوە. پاککردنەوە و پالآوتن بەهەمان تێگەیشتنە «ئەرستۆ»ییەکە.

تاریکی پەردەیەکی سروشتییە بەسەرماندا دەکشێ: هەر ئێوارە دادێ، شوێنە گشتییەکانیش بەهای خۆیان لە دەست دەدەن و خەڵکی بەرەو ماڵەکانیان دەڕۆنەوە، لەم کەین و بەینەدا ڤیلی جارێکی تر بەتەنێ دەمێنێتەوە، یاخود ڕاستتره بگوترێ درێژە بەتەنیایی خۆی دەدا! ئیتر لێرەوە کایەی سەرگەرمبوونەکەش نرخی خۆی لە تاریکیدا ون دەکا. سیاسی و پیاوی خودێ و پیاوانی بازاڕ و، هەموو ئەوانی تر چییان پێبکرێ دەیڵێن و خیتابەی دەکەن، بۆ ئەوەی بڕوای خەڵک لە حاندی خۆیاندا پتەوتر بکەن، بەڵام بەبێ ئەوەی ڤیلی بهێننە خوار!

ئەو شتەی کە ڤیلی لەلای خەڵک دەبێتە هۆی ترووکاندنی بریتییە لە هەستکردن بەبەتاڵی و پووچگەرایی ژیانی ڕۆژانەیان، دووبارە بوونەوە و بێزاریی بەردەوام، بێ بڕوایی و بێ ئومێدی.. لێرەدا بیر لەو ژن و مێردە دەکەمەوە، کە بەڕێوە بوون بچن لە یەکتری جیا بنەوە و «شانسێکی تر بەژن و مێردایەتییەکەیان» بدەن. یاخود ئەو ئافرەتەی بەڕێوە بوو بۆ کوشتنی دۆستی مێردەکەی، کەچی لەپاش ڕۆژگارێ، لە قسانەوە گلآ و ژێوان بۆوە.. کەواتە لە دیو ناتەباییەکانی ژینی خێزانی و لەو دیو بێ بڕوایی و لەو دیو هەموو جۆرە پەستییەکەوە، پووچگەرایی و پەستییەکی تر خۆی شاردۆتەوە. لەو نێوان پەرچەکرداری گشت خەڵکەکە و تەنیایی و پووچگەراییەکەی ڤیلی دا خاڵێکی هاوبەش هەیە، کە ڕەنگە تیری ڕەخنەی نووسەریش ئا لێرەوە ئاراستەی کۆمەڵی هاوچەرخ کرابێ: خەڵک بۆ خۆیان دەزانن کوێیان دێشێ، بەڵام کەس ڕێگەی بەخۆی نادا، یاخود توانای نییە لەبارەی ئازارەکانییەوە بدوێ، بۆچی؟ چونکە لە کۆمەڵگای هاوچەرخدا ئاشکرا کردن و گفتوگۆ کردن لەمەڕ دەرد و ئازار و کێشە تایبەتییەکانی مرۆڤ ڕێگەی پێنەدراوە. لەبەر ئەوەی ئەمە «لاوازی» مرۆڤ پێشان دەدا! مرۆڤ دەبێ هەمیشە لوتبەرزتر و پتەوتر بێ لەوەی کە دەرد و ئازارەکانی ڕێگەی دەدەنێ. بەڵام هەرکات ڤیلی ئەندەرسنێک پەیدا دەبێ و بەڕاشکاوی بڕیاری خۆی دەدا، ئیتر هەموو ئەوانیتر وەک پێغەمبەر

تەماشای دەکەن و دەبنە پەیڕەوکار: «تۆ تەنیا نیت!» ئا لێرەوە، ئیتر ڤیلی هەر تەنیا سەرکەشێکی گەوجی سەر هەورەبانەکە نییە، بەڵکو ئاوێنەیەکە بۆ پێشاندانەوەی هەموو گەوجی و توانایەکی چەپاو.

***

لەلایەکی ترەوە، بەسەرهاتی ڤیلی نەک هەر بۆ ئەو خەڵکانە مادەیەکی باشە کە لەبەردەم شارەوانیدا کۆبوونەوە، بەڵکو بۆ ئەوانەیش کە لە ماڵی خۆیاندا بەدیار تەلەفزیۆنەکانیانەوە دانیشتوون.

ئەرکی دەزگاکانی ڕاگەیاندن و وێنەگرەکان ئەوەیە کە چۆن لە واقیعی کێشەی ڤیلی، واقیعێکی نەمایشی دروست بکەن و ڕووداوەکە بکەنە بەڵگەنامە و دۆکیومەنت، هەروەک چۆن کابرای گۆرانیبێژ قەوانێکی دەرکرد و ماڵی پاشا مێژوویان نووسییەوە! هەورەبانەکە هێواش هێواش لەبیر دەکرێ، ئەوەی لە بیر و خەیاڵی بینەراندا دەمێنێ ئەو ڤیلییەیە کە تەلەفزیۆن پێشانی دەدا و ئەوەی کە ڕۆڵی قارەمانی فیلمێکی سینەمایی دەگێڕێ و فیلمی کارتۆنی لێدروست دەکرێ!

لە جیهانی مۆدێرن دا، لۆژیکی بازاڕ و خواستەکانی کڕیار کاکڵە و بەهای ڕووداوەکان دەستنیشان دەکا. لەم جیهانەدا هەموو شتێ بۆی هەیە بکرێتە کەلوپەل، لەراستیدا واقیع خۆی وەک ئەوەی کە هەیە چ خۆشییەکی تێدا نییە و سەرنجڕاکێش نییە Not Attractive، بۆیە دەبێ ڕووداوی سەر هەورەبانەکەش مانا واقیعییەکەی لە دەست بدا بۆ ئەوەی بەواقیعێکی سەرنجڕاکێش زاخاو بدرێتەوە. لێرەدا کەمێ لە باسەکە دوور دەکەومەوە تا بەنموونەیەکی تر لە ژیانی خۆمانەوە نزیکتر ئەم دیاردەیە ڕوون بکەمەوە:

کەسی پەنابەر لەباسکردنی کێشە گەورەکانیدا بۆ ئەوروپییەک کە سەرچاوەی زانیارییەکانی، سەرچاوەیەکی «دیداری»یە و لە ڕێی کاناڵەکانی تەلەفزیۆنەوە پێیدەگا: هەردەم تووشی نامۆبوونێک دەبێ، پەنابەر نازانێ بۆچی ئەو کێشە و قەیرانەی بەلای خۆیەوە گەورە و بەنرخە،

لەلای «ئەویتر» هەمان نرخی نییە و بەهەمان شێوە شوێن سەرنج نییە، ئیتر لێرەوە بێزارییەکی هاوکات بەنامۆبوون سەرهەڵدەدا، ئێمە نازانین کە جەنگی سەرەکی لەم بوارەدا بریتییە لە جەنگی نێوان قسەکردن و تەماشا کردن لە نێوان وشە و دیمەنەکاندا. لە نێوان ڕووداوە واقیعییەکانی ژیانی خۆمان و ئەو فیلم و ڕاپۆرتانەی لەسەر ئەو ڕووداوانە بەئەویتر گەیشتوون! ئێمە وا دەزانین توانا و هێزی وشەکان لە توانا و هێزی دیمەنە زنجیرەییەکان پتەوترن و نازانین وشەکان بەدەگمەن دەتوانن ئەو چێژە بدەنە گوێگرەکانمان کە نەمایشەکان دەیدەنە بینەرەکانیان.

***

ڤیلی دێتە خوار. بەڵام نەک لە شێوەی مرۆیەکدا، ئەو دەبێتە تارمایی و ڕمب، دەکەوێتە سەر زەوی، دەبێ ئەوەشمان لەبیر نەچێ دەشێ بۆ سبەی تۆمەتی ئەوەی بچێتە پاڵ کە بەردەمی شارەوانی پیسکردووە و لەوانەیە کرێی پاککردنەوە و گواستنەوەی لاشەکەی لەو میراتە جوێ بکەنەوە، کە دەشێت لە قونجرە تەنەکەییەکەیدا بەجێی هێشتبێ!

ڕاستە بەسەرهاتی ڤیلی و چارەنووسەکەی ڕووداوێکی تراژیدیە، بەڵام هەرگیز لایەنە تراژیدییەکەی ئەم بەسەرهاتە نییە کە لە بیر دەمێنێ..

***

ئەم دەقە هێندە دەقێکی ئاسانە کە خوێنەر لە خۆی، واتە لە ئاسانییەکەی خۆی بەگومان دەکا، بەڵام ئاسانی بەمانا سادەیی نییە و هەر ئەمەشە وا دەکا بڵێین، لە ئاسانی ئەم دەقەدا نهێنییەک خۆی شاردۆتەوە، نهێنی گەورەش لێرەدا بریتییە لە هەبوونی ناوکداری و مانای ژێرەوەی دێرەکان. هەبوونی ئەو وزە و چێژەیە کە لەژێر تۆنی ژێرەوەی مانای سادەی دێرەکاندا چاوەڕێمان دەکا.

کەواتە دەشێت ئەم دەقە بەچەند باردا ماناکەی لێک بدەینەوە و سەلیقەی خۆمان لە شیکردنەوەیدا بخەینە کار، بەبێ ئەوەی بتوانین، یان

مەبەستمان بووبێت بەمانای ڕەها و مانای تاقانەی دەقەکە بگەین.

لە دەقی سادەدا مانای تاقانە نییە، چونکە نهێنییەکان لە ئارادان و لەو شوێنەش نهێنی ئامادە بێ، بیرو لێکدانەوەی هەمە جۆر دێتە بەرهەم. بیهێنە پێش چاوی خۆت، کاتێ لە شەوەزەنگدا گوێمان لە خشپەیەک دەبێ، ئێمە لە شوێنی خۆمانەوە ئەو خشپەیە بەچەند مانا تەفسیر دەکەینەوە؟ یەکمان دەڵێ مار بوو، ئەوی ترمان دەڵێ مرۆڤ، سێهەم دەڵێ، دوژمن و چوارەم دەبێژێ دڵدار.. کەواتە سادەیی نهێنییەک لەدەقی ئەدەبیدا بەمانای ڕوونی و دیاری ئەو نهێنییە نییە، هەروەکو چۆن ئەو دەنگەی لە شەوەزەنگدا دێتە بەرگوێمان، لە ڕۆژی ڕووناکدا مانای خۆی دەدۆڕێنێ. بەکورتییەکەی، نهێنییەکان کوڕی تاریکین، نەک تەمومژ.. تاریکی بەرەو لێکدانەوەمان دەبا، بەڵام تەمومژ سەرمان لێدەشێوێنێ.

جگە لە کەشی گشتیی چیرۆکەکە، لە گەلێک شوێنیشدا تام و چێژێکی چیرۆکی بەر ئاگردان لە ئارادایە. چونکە بونیادی بەرهەمەکە خزمایەتییەکی لەگەڵ بونیادی ئەو چیرۆکە خۆماڵیانە هەیە، کە زەینی ئێمەیان زاخاو داوە:

«سپێدەیەکیان کابرایەک..» «ساڵ و عەیبامێکی زۆر بوو..» «سەردەمانێکی زۆر بوو..» هەر دەڵێی چیرۆکبێژ دەسەروکاری گێڕانەوەی داستانێکی خۆماڵیدایە.. دیارە ئەگەر بمەوێ هاوشێوەی ئەم ئاوو هەوایە خۆماڵییە لە ئەدەبی دانمارک خۆیدا دەستنیشان بکەم، ئەوە هەر زوو نێوی «هانس کریستیان ئەندەرسن، ١٨٠٥-١٨٧٥» دێنم کە دەرگای زۆربەی چیرۆکەکانی بەکلیلی دەستەواژەی لەم بابەتە دەکاتەوە.

بەڵام بەکارهێنانی ئەم تەکنیکە چ سوودێکی هەیە؟

یەکەم، حەوسەڵەی چێژوەرگرتن و جوانناسیمان دەبزوێنێ. دووهەم، بوارمان دەدا، بەزوویی خۆمان لە کەشی چیرۆکەکەدا بدۆزینەوە. سێهەم، لە چاوەڕوانییەکدا ڕامانەگرێ کە تەنیا بەخوێندنەوەی سەرجەمی دەقەکە

تێنوێتی ئەو چاوەڕوانییەمان دەشکێ، لەلایەکی ترەوە ئەگەرچی نووسەر بۆ خۆی زۆر شت لەبارەی قارەمانیەکانەوە دەزانێ، بەڵام ئەوە بۆ خۆی نییە کە هانمان دەدا، یاخود پاڵمان پێوەدەنێ خەیاڵی خوێندنەوەمان بەڕاڕەوێکی تایبەتیدا ببەین بۆ ئەوەی ئەو ئەنجامەمان دەستکەوێ، کە لە کۆتاییەکەیدا چاوەڕێمان دەکا. نەخێر. بەڵکو ئەوە بزاڤی ئەدەبی دەقەکەیە، خەیاڵ و بیرکردنەوەمان دەخاتە گەڕ و بەردەوام خۆی بەرهەم دێنێتەوە. بەکورتییەکەی ئەمە دەقێکە ئایدۆلۆژی تێدا نییە.. خاڵییە لە درۆ و دەلەسەی «قارەمانسازیی هەمەکارە» و «پاڵەوانی هەمیشە براوە» یاخود هومێدەوارییەکی ساختە.. ئەمەش نرخاندنێکی گەورەیە کە نووسەرێ بەخوێنەرەکانی خۆی ڕەوا دەبینێ.

وەرزی گەڕانەوە

(چەند پەرەگرافێکی پەرتەوازە)

هەمیشە وەرزێک لە وەرزەکانی تاراوگە لە نیشتیماندا خۆی دەسەپێنێت، کە بێگومان وەرزێکە لە بەهار و هاوین و لە پاییز و زستان، وەرزێکە لە چاوەڕوانییەکی بێهوودە و هەندێجاریش لە هاتنە دی خەونەکان، وەرزێکە بۆ سەفەر و لەهەمان کاتیشدا وەرزی گەڕانەوەیە.

مرۆڤی تاراوگەکراو کاتێک دەگەڕێتەوە نیشتیمانی خۆی، زیاد لە نیشتیمانێکی هەیە و لێرەشەوە زیاد لە وەرزێک و زیاد لە عەشق و یادوەرییەک. تازە چیدی «نیشتیمان» بەمانا کۆنکرێتی و مێژووییەکەی مانای نیە و سنورەکانی جوگرافیا دەستنیشانی ئەو نیشتیمانە ناکات. تاراوگەکراو، لە جوگرافیایەکەوە دەپەڕێتەوە بۆ جوگرافیایەکی تر، بەڵام هەمیشە نیشتیمانی تایبەت بە خۆی لەگەڵدایە، نیشتیمانێکی فرەڕەنگ و فرەسیما، نیشتیمانێکی کۆلاژکراو لە کۆمەڵێ وڵات و شار و مرۆڤی جیاواز.. بۆی هەیە تاراوگەکراو لە شوێنێک لە شوێنەکانی نیشتیمانی دایکدا ڕاوەستێت و پڕ بە سییەکانی هەوایەک هەڵمژێ، وەلێ ئەگەر ئەو هەوایەی هەڵیدەمژێ بۆنی تێکڕای ئەو وڵاتانەی لێنەیەت کە پێیاندا تێپەڕیوە، ئەوە هەست بە ئارامبوونەوە ناکات.

لێرەوە، ئەگەر بەرزترین ستایشکردنی تاراوگەکراو بۆ نیشتیمانی دایک، بۆ نیشتیمانێک کە زمانی زگماک و خەونی گەورەبوون و یەکەمین عەشقی پێبەخشیوە، لە «گەڕانەوە»دا بەرجەستە ببێت، ئەوە هیچ گەڕانەوەیەکی تاراوگەکراو بەبێ ستایشکردنی نیشتیمانی دووەم، ئەو نیشتیمانەی زمانێکی دیکە و یادوەری و عەشقەکانی تری پێبەخشیوە، مانای نابێت. ئەخلاقی تاراوگەکراو لەوەدایە کاتێ دەگەڕێتەوە نیشتیمانی یەکەم و (بەوجۆرەش دەریدەخات ئەو ڕۆڵەیەکی بەوەفایە) لەبیری نەچێت کە پێش گەڕانەوە لە ئامێزی نیشتیمانێکی تردا بووە. نیشتیمانێک ئەوی

لەهەموو ئەو مەترسیانە پاراست کە بوونە هۆی لەدەستدانی هاوڕێ و کەس وکار و خۆشەویستەکانی. نیشتیمانی دالّدە و نیشتیمانی بەردەوامی و مانەوە..

بەم شێوەیەش، هەروەک چۆن تاراوگەبوون بریتییە لە بردنی «ئێرە» بۆ «ئەوێ» ، بەهەمان شێوە گەڕانەوەش بریتییە لە هێنانەوەی «ئەوێ» بۆ «ئێرە» . جوانیی تاراوگەکراو و پڕۆژە شۆڕشگێڕانەکەی لەوەدایە کە لە گەڕانەوەیدا پانتایی نیشتیمانی یەکەم بە هێنانەوەی نیشتیمانی دووەم بەرفراوان و دەوڵەمەند بکا. چونکە بەڕاستی ئەگەر مرۆڤ لە ماوەی تاراوگەبوونەکەیدا نیشتیمانی خۆی بزر نەکردبێ، ئەوە توانیویەتی نیشتیمانێک بدۆزێتەوە، نیشتیمانێک کە دواجار لەگەڵ خۆی دەیهێنێتەوە. من پێموایە ئەوەی وادەکا تاراوگەکراو بەرگەی ئەو هەموو کۆژان و نۆستالیژیا و تراژیدیایانەی هەندەران بگرێت، ئەوەی لە پشت هەدادان و بەرگەگرتنیەوەیەتی، ئەو خەونەیە کە فێری دەکا لە میانەی گەڕانەوەیدا، کە نازانێت کەی و چۆن دەبێت؛ نیشتیمانێ لەگەڵ خۆی دەهێنێتەوە. بێگومان لێرەدا مەرج نیە مەبەستمان لە نیشتیمان مانا واقیعیەکەی بێت، بەڵکو مەبەستم لە مەجازیەتی نیشتیمانە، کە بۆی هەیە ئەو نیشتیمانە دەربڕی گەورەیی ئەو ئەزموونانە بێ کە تاراوگەکراو کۆیکردوونەتەوە.

***

هەروەک چۆن تاراوگە بەمانایەکی فراوان سەرزەمینی ئازادی و بەرەڵلاکردنی خەونەکانی نەستە، ئاواش سەرزەمینی کەڵەکەکردنی ئەزموونەکانە. ئەوەندەی مرۆڤی تاراوگەکراو لە ئەزموونەکانی ژیانییەوە فێر دەبێت و لە ڕێگەیانەوە خۆی دروستدەکا و دروست دەبێ، هیچ سیستەمێکی فێرکاری و یارمەتیدانی تاراوگەکراوەکانی هەندەران دروستیناکەن و فێریشی ناکەن. ئەزموون گەورەترین قوتابخانەیە کە تاراوگەکراو بەرزترین بەڵگەنامەی لێوە بەدەست دەهێنێ. پرچی سپی و سیمای چرچ و لۆچبوو و حوزنی دەنگی تاراوگەکراو، ئەوەندەی دەلالەت لە

زۆری و چڕیی ئەزموونەکانی دەکا، ئەوەندە بەڵگەی هەڵچوونی تەمەن و تێپەڕینی ساڵەکان نیە. تاراوگە بانگهێشتنێکی مرۆڤە بۆ ژیانێکی پڕاوپڕ و لێوانلێو لە ئەزموونی دانسقە، بۆیە ئەوەی ئەو ژیانە دەژی، لەسەر حسابی جەستە، ڕۆحی خۆی دەکڕێتەوە. بێگومان مەرج نیە تۆ لە وڵاتی یەکەمەوە بچیتە وڵاتی دووەم و ببیتە تاراوگەکراو، وەلێ تەنیا ئەو کاتەی دەبیتە تاراوگەکراو دەتوانیت ژیان بەوجۆرە بژی کە ببێتە قوتابخانەیەک بۆ کۆکردنەوەی ئەزموون. بەمانای ئەوەی ببێتە زەمینەیەک بۆ دروستکردنی ئەو خاڵە هاوبەشانەی کە تۆی تاکە مرۆڤ دەبەستێت بە مرۆڤەکانی دیکەوە و ژیان لە عوزلەتێکی دووبارە بووەوە دەکاتە بەخشندەییەکی بەردەوام. ڕەنگە تاراوگە هەموو شتێک لە مرۆڤ بستێنێتەوە و لە هەموو ئەو شتانە دابماڵێ کە ناسنامەی خۆی لەسەریانەوە دروستکردووە، وەلێ دواجار تاراوگە بەخشندەییت پێدەبەخشێت. بەخشندەیی وەک کلیلێک بۆ کردنەوەی جیهانی مرۆڤەکانی تر و لەوێشەوە بۆ چوونە ناو ژیانێکی بەرفراوانەوە. بۆی هەیە تاراوگە زمانی زگماک، ڕەگەز، ئایین و مێژووی شەخسیی خۆتت لێبستێنێت و زمانێکی دیکە و ئاین ومێژوویەکی دیکەت بەسەردا بسەپێنێت، وەلێ دواجار شتێکت پێدەبەخشێت لەهەموو ئەوانە گرنگترە کە ئەویش بەخشندەییە.

مرۆی بەخشندە، مرۆیەکە پێویستی بە زمانێکی تایبەت نیە تا لە ڕێگەیەوە بەخشندەیی خۆی بەرجەستە بکات، چونکە بۆی هەیە بەبێ بەکارهێنانی زمانیش، بەبێ بەکاربردنی وشە و دەنگیش دەربڕی ناخی پڕ بەخشندەیی خۆی بێ. بەخشندەیی دەتوانێ لە نیگا و هەڵسوکەوت و دەربڕینەکانی لەشدا خۆی بەیان بکا. هەروەها مرۆی بەخشندە پێویستی بەوە نیە ئەندامی تیرەیەک، نەتەوەیەک یاخود ڕەگەزێکی تایبەت بێت بۆ ئەوەی لەو ڕێگەیەوە بەخشندەیی خۆی ئاشکرا بکا.

بەخشین هەروەک چۆن پابەندی زمانێکی تایبەت نیە، ئاواش خۆی نابەستێ بە پەیوەندی و ئینتیمایەکی تایبەتەوە.. ئەگەر یەکێک لە پاداشتەکانی بەخشین گۆڕینەوەی ئەزموونەکان بێت، ئەوە ئەزموون تەنیا لە نێوان مرۆڤەکاندا ئاوڵوگۆڕ دەکرێ، بۆیە ئینتیماکردن بە مرۆڤەوە یەکەمین

مەرجە بۆ بەخشندەیی بەبێ دەستەودامانبوون و هانا بردن بۆ هیچ هێزێکی غەیرە مرۆیی و بانمرۆیی و فریشتەیی یاخود ئەهریمەنی.. لێرەشەوە بۆی هەیە لە تاراوگە ئایینی خۆت بگۆڕیت، یان بەهێزی بکەیت یاخود وەک بەشێک لە کولتوور پەیوەندی لەگەڵدا بپارێزی، وەلێ ئایین نابێتە مەرج و هاندەر بۆ بەخشندەبوونت. چونکە ئەوەی دەستنیشانی بەخشندەیی دەکا، ترس و دەروەستی نیە لە ئاست جێبەجێکردنی کۆمەڵێ بنەما و یاسادا، بەڵکو خۆکردنەوەیەکی ڕەها و تێکەڵبوونێکی بێمەرجە بە مرۆڤەکانی تر و گۆڕینەوەی ئەزموونە لەگەڵیاندا. ئەمەش بەمانای ئەوە نیە تۆ ئیمانی خۆت لەدەست دەدەیت، بەڵکو بەو مانایەی چیدی «ئیمان» کورتنابێتەوە لە دەروەستیی مرۆڤ لە بەرامبەر کۆمەڵێ یاسادا، کە ئایینێکی تایبەتیان لێپێکهاتووە و ئەم ئایینەش سیتێک ڕەفتاری داناوە، کە دەبێت جێبەجێ بکرێن. ئەگەر یەکێک لە مژدەکانی ئیمان ڕزگاربوون بێ، ئەوە ئیمان لە تاراوگە چیدی جێبەجێکردنی کۆمەڵێ سلووک نیە کە بەلای ئایینێکی تایبەتەوە جێی پەسندن، بەڵکو هەڵبژاردنی جوانترین و واڵاترینی ئەو شێوازی ژیانەیە کە تیایدا مرۆڤ بەکەمترین ئاستی چەوساندنەوە ڕزگاری دەبێت. لە تاراوگە بۆت نیە ئیدیعایەی بڕوابوون بە ئایینێک بکەیت و لە ژیانی پراکتیکیدا پەیڕەوی لێنەکەیت، بۆت نیە لەسەر حسابی ئەو ئەرکە ئایینیانەی جێبەجێتکردوون لە ژیانی کۆمەڵایەتیدا کەمتەرخەم بیت و ڕەنگدانەوەیان نەبێت. بەم مانایەش ئیمان ڕەهەندێکی ئینسانی و کۆمەڵایەتی بەخۆیەوە دەگرێت و پێویستە لە ژیانی پراکتیکیانەی ڕۆژانەدا ڕەنگبداتەوە. لێرەوە فڕێنەدانی قنچکە جگەرەیەک و دەستەسڕێکی کاغەزی لەسەر جادە، بۆی هەیە هاندەرێکی ئایینی لە پشت بێت، وەلێ ئایینێک لە خزمەتی پانتایی کۆمەڵایەتی ژیانی هاوبەشی مرۆڤەکاندا، نەک بۆ بەیانکردنی حەقیقەتێکی بانمرۆیی و ڕەها. تۆ دەتوانیت بە ئیمانێکی پتەو و ڕستێ ئەرکەوە کە لە ئاست ئایینێکی تایبەتدا جێبەجێتکردوون، شت فڕێدەیتە سەر شەقامەکان بەبێ ئەوەی بەر نەفرەتی یەزدان بکەویت، وەلێ مەرج نیە بەمکارەت ڕەزامەندی کۆمەڵایەتی بەدەست بهێنی. ئەوەی لە تاراوگە وەک دەستکەوتی مسوڵمانێک لەقەڵەم

دەدرێ، بریتی نیە لە کردنەوەی مزگەوت و حوجرە و خۆگۆشەگیرکردن تیایاندا، بەڵکو ئامادەیی چالاکانەی ئەوە لە مەیدانی ژیانی کۆمەڵایەتی ئینسانەکاندا وەک مرۆیەکی بەخشندە.

***

ئایا فێربوونی هەر زمانێک دەرگای جیهانێکی تازەمان بەسەردا دەکاتەوە؟ ئایا ئێمە لە میانەی ژیانی خۆماندا لەبەردەم جیهانگەلێکی فرەداین کە دەبێت بۆ هەریەکەیان زمانێکی تایبەت بزانین تا ڕێی ئەو جیهانەمان لەبەردەمدا بکرێتەوە؟

من لەو بڕوایەدام جیهان یەک جیهانە وەلێ دەرگاکان فرەن، بۆیە بە فێربوونی زمانێکی نوێ دەرگای جیهانێکی نوێ ناکرێتەوە، بەڵکو دەرگای چوونەژوورەوەیەکی تر بۆ جیهان دەکرێتەوە. ئەوەی دەیزانین و زۆر جار بڕوا ناکەین ئەوەیە کە جیهان گەورە و بەرفراوانە، بەڵام زەحمەتە بیناسین و پەیوەندی لەگەڵدا ببەستین. بۆیە مرۆڤ هەندێ دزە ڕێگای هەیە کە تاقییاندەکاتەوە بۆ چوونە ناو جیهانەوە و لە ڕاستیشدا بەهۆیانەوە کەمێک دەشچێتە پێش.. وەلێ کاتێ لەیەکێکیاندا سەرکەوتن بەدەست ناهێنێ و نائومێد دەبێت هیچ چارەیەکی دیکەی نیە لەوە زیاتر کە یەکێکی دیکەیان تاقیکاتەوە. لەدەرگایەکی دیکەوە هەوڵی چوونە ژوورەوە بدات. هەندێجار پێویستە شاعیرانە بژین و هەندێجاری تریش مۆسیقا تێکەڵ بە جیهانمان دەکات و جارەهای جاریش تێڕامان و بێدەنگی و زۆرجاریش گریان. تاراوگەکراو ئەو مرۆڤەیە زیاد لە جارێک لەدەرگاکانی ژیان دەدات و لە دوای هەموو نائومێدییەکیش دێتەوە باوەشی شیعر و بێدەنگی گریان.

جیهان یەک جیهانە و مرۆڤ یەک جیهانی هەیە و لەناو ئەو جیهانەدا دەژی، وەلێ بۆی هەیە مرۆڤێک بەهۆی ئەو زمانانەی دەیانزانێت چەندین سیما بە جیهانەکەی ببەخشێت. لێرەدا هەندێک لە نووسەران و تاراوگەکراوەکان خاڵی هاوبەشیان لە نێواندایە: ڕەنگە نووسەرێک تەنیا یەک زمان بزانێت، وەلێ لە چەندین ژانردا تەعبیر لە جیهانی خۆی دەکات

و بەوجۆرەش بەردەوام دەبێت لە سازدانەوەی جیهانە تایبەتیەکەی خۆی بەڵام لەناو فرەیی ژانرەکان و مەوداکانی نووسیندا. سەفەری ئەو، سەفەری هەمان گەڕیدەیە کە هەرجارەی بەرگێک دەپۆشێت وەلێ ڕێگاکەی هەمان ڕێگایە. تاراوگە بەرلەوەی سەفەر بێت لەناو پانتایی شوێندا، سەفەرە لە پانتایی زماندا. هەر تاراوگەکراوێک کە زمانێکی نوێ فێر دەبێت دەرگای جیهانێکی نوێی بەڕوودا ئاوەڵا نابێ، بەڵکو لە ڕێگەی ترەوە پەی بە جیهانەکەی خۆی دەباتەوە و سەرلەنوێ کەشفی دەکاتەوە. ڕەنگە فێربوونی زمانێکی نوێ لە تاراوگە گەورەترین دەستکەوتی هەر مرۆڤێک بێت کە خۆی بە خاوەنی جیهانێکی تایبەت دەزانێت، بۆیە ئەگەر لە تاراوگەدا ڕەهەندێکی «سەرگەردانی» چاوەڕوانی مرۆڤ بکات، ئەوە تەنیا ئەو مرۆڤانە سەرگەردان دەبن کە جیهانی تایبەت بەخۆیانیان نیە.

***

ئەگەر تاراوگە ئەو شوێنە بێت کە مرۆڤ ناتوانێت خۆی حەشار بدات چونکە جیاوازە، ئەوە نیشتیمان ئەو شوێنەیە کە ئێمە تێکەڵ بە پانتاییەکی بەرفراوانی لێکچوون دەبینەوە. لەتاراوگەدا هەمیشە ترسێک هەیە لە دیاربوون و ئاشکرایی، ترس لەوەی کە حەشامات ناهێڵێ تێکەڵی ببم و لەو تێکەڵبوون و هاوشێوەییەدا جۆرێ لە دڵنیایی هەستپێبکەم. مرۆڤ بە سرووشتی خۆی لە تەنیایی دەترسێ و لە تێکەڵبووندا هەست بە ئارامی و دڵنیایی دەکا. ئەم حەقیقەتە لەلایەکەوە خەسڵەتێکی عەشق و لەلایەکەی دیکەوە خەسڵەتی تاراوگەکراوە لە گەڕانەوەیدا. عەشق ترسە لە تەنیایی و لەوەی کەس نەبێت لە گەڵیدا تێکەڵ ببێ، بۆیە دڵەڕاوکێ و ترس و پەراوێزنشینی قەدەری هەموو عاشقەکانە. عاشق بەزۆر مانا مرۆڤێکە لە دانسقەیی و تەنیایی خۆی دەترسێ و هەموو هەوڵێکی بۆ ئەوەیە تاکی خۆی بدۆزێتەوە و کاتێکیش دۆزییەوە هەموو شتێ بکات بۆ ئەوەی تێکەڵی ببێت و ئیتر خۆی لەو تەنیاییە ڕزگار بکات، کە ئەوی خستۆتە دەرەوەی ئەوانیترەوە و زۆرجاریش خستوێتیە بەردەم هەڕەشەی ئەوانیتر. عاشق لە سایەی عەشقەکەیدا خۆی بە تاشەبەردێکی سەنگین

دەچوێنێ کە هیچ تۆفانێک نایجوولێنێ، وەلێ لەهەمان کاتدا دەیەوێ بیێتەوە دەنکێ لم و لەناو لەپی دەستی یاردا بای هەناسیەک بیبات.

تاراوگەکراویش عاشقێکە لەبەرگەگرتن و هەدادانیا لەبەرامبەر کۆژان و چاوەڕوانی و تەنیاییەکانی تاراوگە، بەو تاشە بەردە دەچێت، کە ساڵەکانی دووری و غوربەت ڕایناماڵن، بەڵام ئەو ساڵانە هێندەی ناسک و شەففاف دەکەن و ڕۆحی دەکەنە شووشە، بەتەنیا هەڵکردنی بایەک بەسە بۆ ئەوەی تەسلیم بە فڕینێک ببێ، کە «گەڕانەوە» بۆ نیشتیمان کۆتاییەکەیەتی. لێرەوە من لەو تاراوگەکراوە تێدەگەم کاتێ دەگەڕێتەوە وڵاتی خۆی، خەم لەهەموو شتێ دەخوات و بەلایەوە بەرگریکردن لە ئاژەڵەکانی باخچەی ئاژەڵان هەمان ڕەوایەتی هەیە کە لایەنگیری بۆ کێشەیەکی نەتەوەیی و ئەتنیکی. تاراوگەکراو دەیەوێت لە گەڕانەوەیدا ببێتەوە یەکێک لەوانیتر، دەیەوێت ترسەکانی بڕەوێنەوە و لەکەنار ئەوانیتردا ببێتەوە خۆی و دەست بەگێڕانەوەی چیرۆکەکانی بکات.

***

هەروەک دە ساڵ پێش ئێستا لە پێشەکی ئەم کتێبەدا نوسیومە؛ ئەم بەرهەمە پتر ئەزموونی تایبەتی منە و بەهیچ شێوەیەک نایەوێت ببێتە قسەکەری ڕەسمیی گشت پەنابەر و تاراوگەکراوەکان. چیرۆک و بەسەرهاتەکانی ئەم کتێبە، بەرلەوەی تیۆریزەکردنی ژیانی تاراوگە بن، گێڕانەوەی ئەو ژیانەن و لێرەشەوە بەرهەمەکە بەرلەوەی ئیدیعایەی خستنەڕووی حەقیقەتێکی بابەتیانە بکا، حەقیقەتێکی ئێستاتیکی تایبەت دەخاتە پێشچاو، ئەویش لەچوارچێوەی ئەو مەودایەدا کە «نووسین» ڕێگە دەدات حەقیقەتە ئێستاتیکیەکان بەیان بکرێن و ئەزموونەکان ببن بە دەق..

لەسەر بەرگی ئەم کتێبە نیگارێکی هونەرمەند (یوهانس هۆلبێک)م هەڵبژاردووە بەناوی «بە بەردبوون» کە ساڵی ١٨٩٤ کێشاویەتی. لەناوەڕاستی دەریایەکی ئارامدا پلەشاخێک هەیە، کە لەپەیکەری داتاشراوی پاشایەکی پیر و ماندوو دەچێت لەکاتی خەولێکەوتندا. لە

گۆشەی پێشەوەی ئەو پلەشاخە، شاژنێکی تاج لەسەری ڕەشپۆش کە دەڕوانێتە ئاسۆ دوورەکان، ڕۆنیشتووە و تەنیایی سێبەری بەسەر دیمەنەکەدا کردووە. بەمجۆرەش دەریا ئارام، پاشای بەبەردبوو ماندوو، شاژنیش خەمبار، وەلێ لە شێوەی دانیشتنی خانمی تاج لەسەر و لە تەماشاکردنەکەیدا، نائارامی و چاوەڕوانییەکی ئەبەدیی دەبینرێ.. نائارامییەک، کە ناچارمان دەکا بپرسین: ئەم شاژنە لەکوێوە گەیشتۆتە ئەم شوێنە و چاوەڕوانی چییە و بۆچی خەمبارە؟

چیرۆکی هەموو پەنابەر و تاراوگەکراوێک خاڵی نییە لەم دیمەنە و لەو پرسیارانە: ئەوان لە شوێنێک چاو دەکەنەوە کە نازانن چۆن بۆی هاتوون، دنیایەکی ئارام و هێمن داڵدەیان دەدات کە ئۆقرەی تێدا ناگرن، لە زەمەنێکیشدا دەژین کە پڕە لە چاوەڕوانی و تەنیایی و ختوورەکانی دڵ. گرنگترین شت ئەوەیە تاجەکەی سەر سەریان نەدۆڕێنن و هەمیشە بەرەو دوور، بەرەو ئاسۆ دوورەدەستەکان بڕوانن. بۆیە ئەگەر لە تاراوگە و هەندەراندا جوانییەک هەبێت، ئەوە جوانیی ڕوانین و چاوەڕوانیی بەکاوەخۆی تاراوگەکراوەکانە کە هەمیشە پێماندەڵێت: شتێک وا بەڕێوەیە، ئەوە دەهێنێ چاوەڕوانیی بکەین! زۆرجار ئەو چاوەڕوانییە لە چاوەڕوانیی تاکەکەسێک دەردەچێت و دەبێتە چاوەڕوانیی سەراپای میللەتێک، میللەتێک کە نیشتیمانی خۆی لێکراوەتە تاراوگە، بەڵام جوانییەکەی لەوەدایە بە تاجەکەی سەریەوە دەڕوانێتە داهاتوو..

هەولێر: ٢٠٠٢/٧/٧

یاداشت و سەرچاوەکان

یاداشتی پێشەکی

١- بوارەکانی سیمۆلۆژی هاوچەرخ لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا زۆربەی زانستە مرۆڤایەتییەکان و زانستە سرووشتی و ئەزموونگەرەکانی گرتۆتەوە. سیمۆلۆژی پردێکە لە ڕێگەی پرنسیپەکانی خۆیەوە توانای کارکردنی لەناو هەموو زانستەکاندا هەیە. تەنانەت «ئەمبێرتۆ ئیکۆ» نیشانەناسی گشتی (Almen Semiotik) بە«گرنگترین لقی فەلسەفە» دادەنێ. بڕوانە «گۆڤاری یەکگرتن ژمارە ١٩٩٣/١٦ ل:١٤٨»، ئەمە جگە لە کارکردی گرنگیی سیمیۆلۆژیا لە بوارەکانی فیزیا و ماتماتیک و «تیۆری کارەسات»دا.

٢- سەبارەت بەڕۆشنبیری کورد پێشتر وتارێکم بڵاوکردۆتەوە. بڕوانە خەرمانە. ژ (٣) ل:١٤-١٨ لێکۆڵینەوەیەکی دوورودرێژیشم ئامادە کردووە لەسەر هەمان بابەت کە چاوەڕێی بڵابوونەوەیە: تەقلیدییەتی تێکستی کوردی، ئایدۆلۆژیای تەقلید»

یاداشتی بەشی یەکەم

١- وەڵامی ئەم پرسیارانە لەو ڕاپۆرتەدا یاداشت دەکرێن کە یەکێ لە بنکەکانی پۆلیس بۆ فەرمانگەی سیاسی وەزارەتی نێوخۆیان ڕەوانە دەکا. پرسیارەکان هەموویان پرسیاری ستاندار و نەگۆڕن. پەنابەر هەرگیز بۆی نییە چاوی بەو وەڵامانە بکەوێتەوە. مەگەر تەنیا لە حاڵەتێکدا کە هەمان فەرمانگەی نێوبراو بڕیار بدا.

٢- بڕوانە: ت. تۆدۆروف: «یا قصەای بگو، یا بمیر» ادینە مرداد ماه ,١٣٦٨ ص ,٤١

یاداشتی بەشی دووهەم

١- دایدلۆسی هونەرمەند هەستا بەدروستکردنی باڵ بۆ خۆی و کوڕەکەی تا لە دەست «مینۆس»ی کریت ڕزگاریان ببێ. بەڵام «ئیکارۆس» هێندە لە خۆرەوە نزیک کەوتەوە تا باڵەکانی هەڵپرووزان و کەوتە خوارەوە. گوایە «عباس ابن فرناس» هەوڵێکی لەم بابەتەی هەبووە!

٢- بڕوانە .Ehvervskatoteket. (Politi) 1993

یاداشتی بەشی چوارەم

1- Lovis Hjelmslev: Omkring Sprogteorins Grondloggelse, 1934: p 21 “vosentlig set en sevstiondig enged bestaende af indre affingigfeder, kort sagt en sruktur”

- ئەم دەستنیشان کردنە لەمنەوەیە

2- Roland Bartfes:
som man spiser
HUG! nr 48 p. 36- 28

یاداشتی بەشی پێنجەم

Suzanne Brogger. (nej) 1975

سەرەتای بزووتنەوەی ئافرەتان لە دانمارک دەگەڕێتەوە بۆ ١٨٧١، لە ساڵی ١٨٨٣ کە «یەکێتی سەندیکای ژنانی دانمارک» دامەزرا، لە ١٩١٥ دا ژنان مافی دەنگدانیان وەرگرت و لە حەفتاکاندا ئەم بزووتنەوەیە گەیشتە تەقینەوە:

Rebwar S: ny tid for kvinder, monds nye tid. 1994 (Raport om kvindebevogdse).

2- Francesco Alberoni: Forelskelse og kerlighed; kobenhavn 1981. information forlag

یاداشتی بەشی شەشەم

Flomer L: Eksistenpsykolgi 1978. LMF. p. 37- 38

یاداشتی خوێندنەوەکان

لەبارەی (هاینەسن)ەوە:

پەراوێزەکان:

Faerone: Udgivet Af Dansk- Faerorsk samfund 2( ) 1958- (109)

و. بنیامن: نشانەای بەرهایی ت. بابک احمدی. ج اول ١٣٦٦ تهران ص ,٢١٣

هەروەها

Harry Anarsen. tre Afnandinger om W. Heinesen 1983: s. 7

سەرچاوەکان

W. glyn Jones: Faero og kosmos. gyldendal: 1974 (99. 4)
W Heinesen: Fra Bilecemagemes Vaerksted 1980 (72)
- Sven Havsteen Mikkelsen: Det Muntre Nord w Heinesens liv og Digtning, Centrumm: 1987 (99.4)

فەرهەنگۆکی زاراوە بەکارهێنراوەکان

بۆ ئامادەکردنی ئەم فەرهەنگۆکە دوو خاڵم ڕەچاو کردووە:

یەکەم: مانای زاراوەکانم بەو جۆرە لێکداونەتەوە کە لەم بەرهەمەدا مەبەستم بوون و کارم پێکردوون. ئەمەش مانای ئەوەیە کە، مەرج نییە خوێنەر بەگەڕانەوەی بۆ «فەرهەنگی زمان» هەمان مانای بێتەدەست؛ کە لێرەدا بۆ هەندێ لە زاراوە لە پێش چاو گیراوە.

دووهەم: لە ڕیزکردنی زاراوەکاندا شێوەی «ئەلف و بێ»م ڕەچاو نەکردووە. بەڵکو لاپەڕە بەلاپەڕە گەڕاوم و هەر وشەیەکم بەرچاوکەوتبێ کە لێکدانەوەی پێویست بووبێ، لێرەدا لێکم داوەتەوە.

دیاردە: ئەوەی ئاشکرا دەردەکەوێ. بزووتنەوەیەک، یان هەر جموجۆڵێک لە کۆمەڵگا و سروشتدا بێتە دەرکەوتن و خودئاراییی، دیاردەکان بۆیان هەیە تەمەنێکی درێژ یان کورتیان هەبێ و شوێنی خۆیان بۆ دیاردەی نوێ چۆل بکەن.

دیاردەگەرا: ئەو کەسەی لەژێر فەرمانی دیاردەکان و یاساکانیدا بێ، کەسێ بەمیکانیزمی دیاردەکان موبتەلا بێ و لەگەڵ هەڵبەز و دابەزیاندا خۆی بگونجێنێ.

دیاردەناسی (فینۆمینۆلۆژی): ئەو ڕەوتە فەلسەفییەی لەبارەی دیاردەکانەوە دەدوێ و جیهان وەک گشتێکی یەکگرتوو لێکدەداتەوە. «هوسرل» لە ساڵی ١٩٠٧ دا یەکەم دەستپێشخەری بۆ وەدیهێنانی ئەو فەلسەفەیە کرد و پاشانیش هەر یەک لە هیدگر، مۆرلۆپۆنتی و سارتەر تێیدا بەشدار بوون.

سیستەم: ئەو «کۆمەڵە»یەی یاخود ئەو سەرجەمەی لە ئەنجامی پەیوەندی بابەتە پێکڤەییەکان دێتەدی، هەموو ئەو ئاڵوگۆڕ و هاوکارییەی لە نێوان چەند بوار و بابەتێکدا هەیە و شێوازی کارکردنیان دەبێتە هۆی بەرهەمهێنانی کۆمەڵەیەک یان سیستەمێک، سیستەم زادەی تەبایی نێوان لایەنە پێکهێنەرەکانێتی. «ژیانی من هیچ سیستەمێکی تیا نییە»، خەڵکی

سوێد ژیانێکی لەبار دەژین، چونکە سیستەمێکی سیاسی چالاک ئیدارەی وڵاتەکە دەکا.

سۆبژەکتیڤ: خودی و تایبەت: ئەم هەڵسەنگاندنەت زۆر تایبەتییە، واتە بیروبۆچوون و ئەزموونەکانی خۆت ڕۆڵی سەرەکییان لە بڕیارەکەتدا هەیە. قسەکردن و هەڵسەنگاندنی بابەتێک بۆ پشتیوانی ڕای شەخسی.

نیشانە: شتێ لە بری شتێکی تر، ئەو ئەنجامەی لە هەموو «دەربڕین» و «ناواخن»ێک دێتە دەستمان، گریانی منداڵێک لە هەمان کاتدا شێوازێکی دەربڕینە کە نیشانەی «برسێتی» یاخود ئازارێکە، لەلای «بارت»، نیشانە ئەو مانایەیە کە لە ئەنجامی هاوکاری نێوان دەربڕین و ناواخن یاخود «ناوەڕۆک» دروست دەبێ. «شوێن پێی سەر ئەم بەفرە، نیشانەی ئەوەیە کەسێ بەم ڕێگایەدا ڕۆیشتووە».

«ئەو دوکەڵە نیشانەی ئاگر کەوتنەوەیەکە».. هتد.

نیشانەناسی: تیۆرییەکی زانستی و میتۆدێکی فەلسەفی بۆ لێکۆڵینەوە لە بارەی «ژیانی نیشانەکانەوە لەناو کۆمەڵدا» مرۆڤ شتەکانی دەوروبەری خۆیی و ڕووداوەکان، وەک گوزارشگەر و نوێنەری شتی تر و ڕووداوی تر دەبینێ و لێیان تێدەگا. ئەو شتەی ئەرکی گوزارش کردن و نوێنەریکردنی شتێکی تری لەسەرە، لە پرۆسەی ئاڵوگۆڕکردندا، لەلایەن بیرەوەریی مانەوە جڵەودەکرێ. بۆ ئەوەی لەوە تێبگەم کە دوکەڵ نیشانەی ئاگر کەوتنەوەیە مەرج نییە پڕیشک و گڕی ئاگرەکە «ببینم»، چونکە دوکەڵەکە لە «یاد»ی مندا بەرەو بیرکردنەوە لە ئاگرم دەبا: شەکەت و ماندوو بووم و نەمدەزانی ڕوو لە کوێ بکەم، لەپڕێکا دووراودوور ڕووناکاییەکم بەدی کرد، تێگەیشتم لە ئاوەدانییەکەوە نزیکم، لەم نموونەیەدا ڕووناکی نیشانەیەکە ڕاستەوخۆ هێما بۆ ئاوەدانی دەکا. بەکورتییەکەی نیشانەناسی بە هەردوو مۆدێلەکەیەوە: مۆدێلی زانستی زمان لەلای سۆسێر (١٨٥٧-١٩١٣) و مۆدێلی فەلسەفی پێرس: (١٨٣٩-١٩١٤) هەوڵ دەدا لە پەیوەندی نێوان «دیار» و «نادیار»، «ئامادە» و «ون» بکۆڵینەوە و گرنگی هەبوونی نادیار لە دیار و ئامادە لە ونبوودا سەبارەت بەژیانی مرۆڤەکان بەرجەستە بکا.

ئەفسانە: ئەم زاراوەیە لەلای بارت و لە کۆتایی کتێبی «میتۆلۆژییەکانی ئەمڕۆدا» (١٩٥٧) بەوردی لێی کۆڵراوەتەوە، ئەو مەبەستەی کە من لەلای بارت وەریدەگرم و لەم کتێبەدا کاری پێدەکەم دەشێت بەم جۆرە پێناسە بکرێ: «میتۆلۆژی یاخود ئەفسانەناسی ئەو گوتارەیە کە مەبەستێکی ئایدۆلۆژی لە پشتەوەیە و بەهۆی باوکردن و بەسروشتیکردنی «حەقیقەتی» خۆیەوە، کە خزمەتی ئایدۆلۆژییەکەی دەکا، گەرەکیە ڕاستییەکی گەورەترمان لێ بشێوێنێ. بەم پێیەش بەکارهێنانی زاراوەکە لەم کتێبەدا سرووشتێکی نەگەتیڤانەی پێدراوە و تەواو لەو پێناسەیە جیاوازە کە لە بەشی یەکەمی «جیهانبینی شیعری نالی»دا خراوەتە ڕوو. لەوێ ڕەهەندی مێژوویی– ئایینی زاراوەکە مەبەستی منە و لێرەش مەبەستە ئایدۆلۆژییەکەی.

پەیام: بڕوانە (سیستەمی ئاڵوگۆڕ)

خۆ کردنە «بابەت» ێک بۆ لێکۆڵینەوە: من وەک «سۆبژە»یەک لەبارەی «دیاردە»یەکەوە دەنووسم کە تاراوگەیە، بەڵام من بۆ خۆشم لەناو ئەو دیاردەیە دام و لێی جیا نابمەوە. وەلێ بەو هۆیەوە کە هۆشیاری من لە ڕێگای «لێکۆڵینەوە»و ئاراستە دەبێ و ئەو لێکۆڵینەوەش بەپلەی یەکەم لێکۆڵینەوەیە لە شوێنگەی خۆم وەک پەنابەرێ، ئەوە توانیومە خۆم بکەم بەبابەتێ بۆ لێکۆڵینەوە. بەدەربڕینێکی تر دەتوانم بڵێم: سۆبژەی ئاگای من دەبێتە لێکۆڵەرەوەیەک بەسەر خۆیەوە و بەو جۆرەیش خۆی دەکاتە ئۆبژە (بابەت).

میتۆد: ئەو پلانەی بۆ لێکۆڵینەوەی بابەتێک و بەرەو پێشچوونی لە ڕەوتی لێکۆڵینەوەدا بەکار دێنرێ.

دیسپلینی نیشانەناسانە: ئەو مەرج و هەنگاوانەی کە دەبێ لە کاتی کارکردن بەمیتۆدی نیشانەناسی و زاراوەکانی لەبەرچاو بگیرێن، یەکێک لە دیسپلینەکانی نیشانەناسی ئەوەیە کە سوود لە بوارە زانستییەکانی ترەوە وەردەگرێ و لە مامەڵەکردنی لەگەڵ بابەتەکانیدا هیچ دوگمێک ڕەچاو ناکا.

پۆست– ڕوشدی: زاراوەیەکی کەم بەکارهاتوو و مەبەست لە بەکارهێنانی بریتییە لە قسەکردن لەمەڕ پەنابەران و تاراوگەوە نەک هەر لە سەر ئەو ئاستەی کە

پەنابەران لە دەرەوەی کولتووری داڵدەدەرەوە هاتوون، بەڵکو لەسەر ئەو ئاستەش کە هەر لە دەرەوەش دەمێننەوە. پاشبەندی «پۆست» لەوەدا یارمەتیمان دەدا کە بڵێین ئەگەرچی نەوەی دووهەم و سێهەمی پەنابەران لەناو خودی وڵاتانی داڵدەدەریشدا لە دایک بوون، بەڵام لەبەر ئەوەی ڕەچەڵەکێکی نا ئەوروپییان هەیە، ئەوە دەکەونە بەر هەمان ئەو تێڕوانینەی لەسەر پەنابەران کە بەشێوەیەکی گشتی لە ئارادایە.

توندوتیژی سیمبولی: ئەو توندوتیژی و زەبرەی نەک لە ڕێگەی لێدانی ڕاستەوخۆی جەستە و لاشەوە، بەڵکو لە ڕێگەی دەروونی و ناڕاستەوخۆوە کار دەکا، سەبارەت بەو گەنجە پاکستانییەی لە دانمارک لە دایکبووە و هەرگیز پاکستانی نەدیوە، دەشێت ڕەتکردنەوەی لەلایەن ئەم کۆمەڵگایەوە لەبەر ڕەنگی مووی یاخود بنەچە پاکستانییەکەیەوە بەهەمان شێوە زەبروزەنگاوی بێ کە لە پاکستان خرابێتە بەندیخانەوە لەبەر ئەوەی ناتوانێ وەک پاکستانییەک وا بێت.

ئەنترۆپۆلۆژی کلاسیک: زاراوەی ئەنترۆپۆلۆژی کلاسیک ئەمڕۆ بۆ ئەو قۆناغەی تەمەنی کۆمەڵناسی بەکار دەبرێ، کە کۆمەڵناسان تیایدا دادوەرێ بوون بەسەر کولتوورە جۆربەجۆرەکانەوە. گۆشەی دید و مەعریفەی خۆیان دەکردە شایەت و تەرازوو بۆ بڕیاردان لەسەر «باشە» و «خراپە»ی کولتوورەکانی تر.

وێنا: ئەو لێکدانەوە زەینییەی لە کاتی دیتنی شتێکدا یاخود ناوهێنانی بابەتێکدا چالاک دەبێ، یان بەجۆرێ دێ: ئەو «یاد»ەی بەهۆی ناوهێنانی بابەتێکەوە یاخود هەر شتێکی ترەوە لە زەیندا ئاکتیڤ دەبێ. چالاکییەکی زەیینی بۆ وەپێشچاوهێنانی شتێک یان بارودۆخێک و دروستکردنی وێنەیەکی زەینی لەسەری.

میکانیزم: یەکەیەکی سیستەمی خۆکار، ئەو بزاڤە خۆکارانەی بەشەکانی هەر دەزگایەک پێی هەڵدەستن، (بڕوانە سیستەم).

ئاڵوگۆڕ: سادەترین پێناسەی ئاڵوگۆڕ ئەوەیە بگوترێ ئاڵوگۆڕ سیستەمێکە، بەڵام بۆ ئەوەی هەر سیستەمێکی ئاڵوگۆڕ کردن کار بکا، پێویستیمان بەنێرەرێک هەیە کە پەیامێک لە ڕێگەی «کۆد»ێکی تایبەتەوە بۆ وەرگرەکانی دەنێرێ

بەمەرجێ وەرگر بتوانێ کۆدەکان بخوێنێتەوە.

نێرەر ⟵ پەیام ⟵ وەرگر

کۆد

کۆد: ئەو یەکەیەی مانایەکی تایبەت دەداتە دەربڕینێکی تایبەت. من ئەم دێڕانەم بەکوردی دەنووسم، هەر وشەیەک کە بەکاریدێنم دەربڕینێکە و بۆ کەسێکی شارەزا بەزمانی کوردی مانایەکی تایبەتییان هەیە. ئەو کەسە دەتوانێ «کۆد»ی نووسینەکەم بکاتەوە و پەیامەکەم وەرگرێ چونکە، دەربڕینەکانم بەزمانێکی هاوبەشی کولتوورییە.

کولتوور: ئەو زانیاری و یاسا و نرخە هاوبەشانەی کۆمەڵە خەڵکێک پێیان قایلن و دەبنە دەربڕی شێوازی ژیان و ئاکاریان، زمان و کۆدە هاوبەشەکان لە گرنگترینی ئەو پێکهاتە کولتوورییانەن، بەلای «ئۆمبێرتۆ ئیکۆ»وە نیشانەناسی بریتییە لە توێژینەوە لە کولتوور وەک مەودایەکی ئاڵوگۆڕکردن. کولتوور کۆی هەموو ئەو بەهایانەیە کە میللەتێک خاوەنیانە.

ئەویتر: تەنیا بەمەبەستی ئەویتری کولتوور بەکارمهێناوە، واتە ئەویترێ کە دەکەوێتە خانەی کولتوورێکی جودا لەوەی «من – ئێمە» خاوەنین و، لێرەیشەوە «کۆد»ی پەیامەکانی جیاوازن لە هینەکانی ئێمە.

شیکاری: سەرجەمی ئەو مەرجانەی دەبێ بۆ خوێندنەوەی بابەتێک لەبەرچاو بگیرێن و لە ڕێگەیانەوە کاری تێگەیشتن لەو بابەتە یاخود دیاردەیە ئاسان بکرێ، کە دەگوترێ ئەم قسەیە بنەمایەکی شیکاری هەیە، مەبەست ئەوەیە کە بۆ گەیشتن بەو «ئەنجام»ەی لە قسەکە دایە، ڕەچاوی هەلومەرجە شیکارییەکان کراوە و قسەی گیرفان نییە.

میتۆلۆژیست: ئەو کەسەی لە ژێر دەسەڵاتی میتۆلۆلییەکاندایە و بڕوای پێیانە. پەیڕەوکاری ئەو حەقیقەتە دەستکردەی کە ئەفسانەکان بەرهەمی دێنن. (بڕوانە: ئەفسانە)

فەندەمەنتالیست: زاراوەی فەندەمەنتالیست زاراوەیەکی دەزگاکانی ڕاگەیاندنە و زیاتر بۆ ئەو کەسانە بەکار دەبرێ کە سەختگیر و دۆگمایی بیر دەکەنەوە.

لە خۆرئاوا ئەم زاراوەیە نەفرەتکارانە بۆ باسی ئەو بزووتنەوەیە بەکار دەبرێ کە لای خۆمان پێی دەگوترێ «ئسوولیەتی ئیسلامی».

بەگشتیکردن: لێرەدا بەو مانایە بەکارهاتووە، هەرکات بەشێکمان کردە پارسەنگ بۆ سەرجەمێک و دانەیەکمان کردە نوێنەری کۆمەڵێک، ئەوە پەیڕەوێمان لە بەگشتیکردن کردووە. بەگشتیکردن ئەنجامی هەڵەی زۆر دەدا بەدەستەوە و بەزۆری لەلایەن ئەو کەسانەوە بەکار دێنرێ، کە ناتوانن بەڵگە و سەنەدی گونجاو بۆ بۆچوونەکانیان بخەنە ڕوو.

نەریتخواز: کەسێ پەیڕەوکاری نەریت و دەستووره دێرینەکان بێ، ئەو کەسە ناتوانێ بەعەقڵێکی ڕەخنەگرانەوە تەماشای جیهان و دەوروبەری خۆی بکا و هەر لەبەر ئەوەش بەتوندی خۆی لەناو بۆچوونە کۆنەکاندا دەشارێتەوە. جۆرێک لە فەندەمەنتالیزم لە بواری ژیانی ڕۆژانەدا.

ڕەوشتامێز: ڕەوشتئامێز= اخلاقی.

سۆسیۆلۆژی: زانین لەمەڕ کۆمەڵگا و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانەوە. (زانستی کۆمەڵایەتی).

نەریتپەرست (ترادشیۆنالیست): نەریتپەرستی جۆرێکە لە «داوای لێبوردن» بۆ ئەوەی مرۆڤ تا ئەبەد بتوانێ گەمژەییەکانی خۆی دووبارەکاتەوە. نەریتپەرست ئەو کەسەیە تا ئەبەد شانازی بەگەمژەییەکانییەوە دەکا.

فیمینیزم: بزووتنەوەی ئافرەتان بۆ وەدەستهێنانی مافی یەکسان لە بەرامبەر پیاودا «خوێندنەوەی ئافرەتانەی دنیا».

ئیسولەیشن: گۆشەگیری و خۆ دوورخستنەوە لە دەوروبەر، کەسێ نەتوانێ بەشداری لە سیستەمێکی ئاڵوگۆڕدا بکا. (بڕوانە سیستەمی ئاڵو گۆڕ).

ئەوتۆرێتە: زەبرکار و زەبر دۆست، ڕەفتاری دیکتاتۆرانە و تاکڕەوانە. پەیڕەوکردن لە بیروڕای تاکەکەسی و سەپاندنیان بەسەر دەوروبەردا بەزۆری دەسەڵات.

سایکۆلۆژیای ڕەفتار (بیهاڤۆریزم): ئەو ڕەوتە سایکۆلۆژییەی گەرەکییە لە ڕێی وردبوونەوە لە ڕەفتاری مرۆڤ، پەی بەدەروونی ببات. ڕەوتێکی ئەمەریکی سایکۆلۆژییە و ڕەفتار و هەڵسوکەوتی مرۆڤ بەلایەوە بەپلەی یەکەم دێت، بۆ تێگەیشتن لە ناوەوەی خودی ئەو مرۆڤە.

ڕێنیسانس: ئەو تەوژمە کولتوورییەی لە ١٤٠٠وە بەرەو ساڵانی ١٥٠٠ بەناوی «دووبارە لە دایکبوونەوەی ئەنتیک» درێژ بووە و سەری هەڵدا. تەوژمێ کە هەموو بوارە کولتوورییە شارستانییەتی گرتەوە.

بەرهەمە چاپکراوەکانی نووسەر:

لە بواری ڕەخنە و هزردا:

- **نووسین و بەرپرسیاری** ١٩٩٧، لە بڵاوکراوەکانی گۆڤاری بینین، ئەمەریکا.
- **سۆفیستەکان** ١٩٩٨، چ١ ستۆکهۆڵم، چ٢ سلێمانی دەزگای سەردەم ٢٠٠٠
- **دنیای شتە بچووکەکان** ١٩٩٩، دەزگای سەردەم، سلێمانی.
- **کتێبی نالی** ٢٠٠١، دەزگای موکریانی، هەولێر.

بەرهەمی ئەدەبی:

- **گۆرانییەک بۆ گوندە سووتاوەکان** (شیعر)١٩٨٩ کۆپنهاگن.
- **کۆپنهاگن!** (شیعر) ١٩٩٤ کانون فرهنگ ایران، کۆپنهاگن.
- **من و مارەکان** (کۆمەڵە چیرۆک) ١٩٩٩ سلێمانی، مەڵبەندی لاوانی میدیا.
- **زمانی عەشق، زەمەنی ئەنفال** (شیعرە کوردی و فارسییەکان) ٢٠٠٠، سلێمانی. چاپخانەی ڕەنج.

وەرگێڕان:

- **ئەفسانەی خۆشەویستی** (سەمەد بهرەنگی) ئەفسانە چیرۆک، سلێمانی(١٩٨٣)، چاپخانەی سەرکەوتن.
- **پایسکل دز** (ڤیتۆریۆدیسیکا) ١٩٨٤، هێشتا چاپ نەکراوە.
- **گۆرانییەکانی خەییام** (سادق هیدایەت) ١٩٨٧ هێشتا دەستنووسە.
- **دەنگی پێی ئاو** (سهراب سپهری) چ١، ١٩٨٩، چ٢، ١٩٩٠ کۆپنهاگن.

- **در آمدی بر شعر معاصر کردی** (وەرگێڕانی بەرهەمی ١٧ شاعیری کورد بۆ زمانی فارسی) ١٩٩٠، کۆپنهاگن.
- **پیدرۆپارامۆ** (ڕۆمان) خوان ڕۆلفۆ. (بەهاوکاری ئازاد بەرزنجی) دەزگای سەردەم، ١٩٩٩،سلێمانی .
- **دایکم هەرگیز جوان نەبوو!** (شیعری ڕەزا فەرمەند) لە فارسییەوە بەهاوکاری ڕەزا فەرمەند، دەستنووسە ٢٠٠٠، کۆپنهاگن.
- **دەروازەکانی کۆمەڵناسی** (د. مەنوچهر موحسینی) لە فارسییەوە بەهاوکاری کۆمەڵێک وەرگێڕ، ٢٠٠٢ هەولێر، دەزگای موکریانی.
- **ئەلبوومی کیژی جنۆکان** (چیرۆکی منداڵان لە دانمارکییەوە) ٢٠٠٢، دەزگای دەزگای سەردەم، سلێمانی.